

Е. М. Кучменко

**З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАУК
НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКТИВНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ
ШКОЛИ «АННАЛІВ» ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(Історіографічний огляд)**

Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Е. М. Кучменко

**З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАУК
НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКТИВНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ
ШКОЛИ «АННАЛІВ» ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(Історіографічний огляд)**

Монографія

УДК 930.1:316.74(44)"19"(09)

К95

Рекомендовано Вченою радою

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

(НДУ ім. М. Гоголя)

Протокл № 12 від 30.06.2025 р.

Рецензенти:

Журба М. А. – завідувач кафедри всесвітньої історії та археології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор;

Давиденко Ю. М. – доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат історичних наук, доцент.

Кучменко Е. М.

К95 З історії формування соціальних наук на прикладі колективної еволюції школи «Анналів» другої половини ХХ ст. (Історіографічний огляд). – Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2025. – 86 с.

ISBN 978-617-527-356-2

У монографії пропонується розглянути історіографію етапів колективної еволюції, яку пройшла французька школа «Анналів»; дискусійні питання, що були викликані історико-соціальними процесами другої половини ХХ століття і, які сприяли її трансформації. Тобто, не просто охопити еволюцію цієї дискусії, але і увійти в її суть, розглянути, що саме сприяло її пожвавленню, а інколи, розколюванню. Розглянути основні тенденції розвитку французької історіографії в другій половині ХХ ст., які вплинули на сучасну французьку наукову колективну думку.

Розрахована на науковців, викладачів, студентів.

УДК 930.1:316.74(44)"19"(09)

ISBN 978-617-527-356-2

© Кучменко Е. М., 2025

© НДУ ім. М. Гоголя, 2025

ПЕРЕДМОВА

Еволюція історичної науки має у своїй основі різного роду наукові заклади і журнали, які змушені конкурувати з різними альтернативними поглядами. Огляд, який запропонований в даній роботі, має на увазі значно широкий ряд концепцій, праць і досягнень, ніж ми в змозі назвати. Тим, хто хоче отримати достовірну уяву щодо розвитку історичної науки у Франції у другій половині ХХ ст., слід мати на увазі, що ґрунт для появи праць, які задіяні при аналізі в даній роботі, їх субстанцію, складають значну кількість наукових публікацій, які можуть бути не згадуваними в роботі. До того, слід зазначити, що запропонований період на Заході був позначений значними дискусіями, які носили інтернаціональний характер. Ця дискусія позначена вільним спілкуванням науковців, які висловлювали різні ідеї і, які, привели до радикальних змін «умов праці» в рамках історичної дисципліни. В цьому обміні думок вагомо звучав голос французьких вчених. Проте, як зазначає Ж.Ревель (директор Вищої школи досліджень із соціальних наук, член редколегії журналу «*Annales. Histoire, Sciences sociales*»), те, що створено французами зовсім не є зразком для наслідування, а лише є реплікою, або серією реплік у низці дискусій, яка мало місце серед істориків. Також не слід вважати, що сучасні історики однозначні в своїх висловлюваннях. Для цього слід проаналізувати їх праці в журналах щоб стверджувати, що це не так. Обмежуючись рамками соціальної історії, чії завдання в різних країнах в значній мірі схожі, будь-які читачі французького журналу «*Annales. Histoire, Sciences sociales*», британського «*Past & Present*», італійського «*Quaderni storici*» або американських «*Comparative Studies in Society and History*» та «*Journal of Interdisciplinary History*» можуть переконатися в існуванні так званого «національного» стилю історіопису. Цей термін зручний, якщо б не вимагав для свого визначення пояснення, що таке «національний характер». Проте, якщо такий і існує, то він не дає відповідь на питання, яке нас цікавить, оскільки «національний характер» сам по собі проблема, яку потрібно

сформулювати і вирішити. Саме це ми і спробуємо зробити відносно французької історіографії. Слід зазначити, що в даній роботі пропонується огляд еволюції школи «Анналів», а не перелік заслуг окремих її представників. Прізвища і посилання запропоновані різні. Одні – класичні, де робиться посилання на самих відомих французьких істориків. Інші відомі менш, але згадуються тому, що їх запропоновані точки зору, аналіз і критичні судження служать розкриттю зазначеної мети – ілюстрація основних еволюційних тенденцій розвитку французької історіографії в другій половині ХХ ст. Пропонується не просто визначити цю дискусію, але й увійти в її суть, тобто, що саме сприяло її пожвавленню, а інколи, розколюванню.

1. Обґрунтування хронологічних меж історіографічного дослідження

Хронологічні рамки, що обрані для розгляду, у свою чергу потребують в обґрунтуванні. Роки, які настали після другої світової війни, співпали із зміною поколінь, які стали свідками народження нових дослідницьких закладів і, що більш важливо, – нових засобів організації дослідів і навчання. Інтелектуальний клімат теж відчув докорінних змін, а разом з ним і система пріоритетів в історіографії. Історія опинилася не єдиною дисципліною, яка була піддана змінам, а Франція була не єдиною країною, де відбувалися такі процеси, але у Франції ці зміни виявилися особливо драматичними і очевидними [1].

В основі цього було ряд причин: довга перерва, яка була викликана війною, поразкою, окупацією. До того ж, досвід Віші у поєднанні з повсюдним усвідомленням банкрутства Третьої республіки, французи важко переносили, але ще більш ваще переосмислювали. Усе це породило відчуття яке постійно укріплювалося, що соціальне, політичне і інтелектуальне життя в країні повинно бути принципово іншим [2].

Проте, слід відмітити, що відчуття чогось іншого виникло не у 1945 р. Історіографічний рух, який дав могутній імпульс історико-дослідницьким дискусіям у Франції, бере початок задовго до війни, а саме – у січні 1929 р., коли М.Блок і Л.Февр заснували журнал «Аннали економічної і соціальної історії» – плід їх багаторічних планів і задумок. Але було б помилкою ототожнювати цей історіографічний рух з французькою історіографією в цілому, як це інколи відбувається. Але і ця дата, яка часто відмічається як нова точка відліку, або «історична революція» [3], не є відліком старту. Наскільки б, у перші роки, цей журнал не здавався б новаторським, його поява може бути зрозумілою тільки у більш широкому часовому контексті, а саме, до початку останньої чверті XIX ст. – часі реформування французької академічної системи, перегляду навчальних планів і визначення нових пріоритетів дослідницької діяльності. Такий широкий проміжок допоможе краще визначити, як значення і розмах, так і кордони новаторства, що стало можливим тільки в його рамках.

У 1994 р. «Анналам» виповнилося 65 років. На перший погляд, вік для наукового журналу і не такий вже і великий. Проте цей період містить трансформацію того, що народжувалося як рух, і в що він перетворився. Наслідки цього процесу для самих «Анналів» і, зрозуміло, для розуміння аудиторією мети журналу були дуже значними, до того ж, за межами Франції вони відчувались навіть сильніше.

З «Анналами» від народження пов'язані дві легенди: темна і світла. Темна стверджує, що журнал, особливо у перші роки існування, вів себе агресивно, зверхньо, відкидаючи усі правила та професії. Проте, слід відмітити що, на сьогодні, таке сприйняття «Анналів» дещо змінилося, але зовсім не зникло, час від часу з'являючись у новому обличчі. Тим часом світла легенда, яка спирається на інтелектуальний і інституціональний успіх руху, освячує працю батьків-засновників і відстоює спадковість закладеної ними традиції. Із року в рік, у безкінечному потоку редакційних статей, ювілейних читань, портретів, оглядових начерків коментатори говорять про існування якогось проєкту «Анналів», певної системи цілей, які, начебто, поділяються науковим співтовариством. Найкращим виразом цієї лінії стала презентація Ф.Броделем у 1969 р. «нових» «Анналів», які були передані ним його спадкоємцям. «Анналі» ще раз прийняли нове обличчя. В цьому вони залишаються вірними духу його засновникам – Л.Февра і М.Блока. Їх метою завжди було служіння історії і наукам про людину, яке полягало у тому, щоб сміливо йти назустріч будь-якому ризику і відважно діяти на передовій лінії новаторства. У свою чергу, інші журнали, також служили професії, міцно утримуючі завойовані території. Їх роль критично важлива і необхідна. Вони, таким чином, дозволяють нам повному вписатися в інтелектуальну кон'юктуру нашого часу. Тож, виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати наступне: вірність журналу власному минулому краще за все підтверджується тим, що він дає «зелену вулицю» новаторству: а самому руху «Анналів» відводиться виключна роль, як дещо послідовному і безперервному.

Ці легенди, а до них можна додати і треттю, яка існувала майже двадцять років – буцімто школа «Анналів» зішла нанівець і мертва, або зовсім не існувала. Ця легенда сама по собі немає ніяких підстав. Вона викривляє наше бачення «Анналів», стверджуючи, у позитивному, або негативному аспекті, ідею безперервного їх існування, як якогось незмінного проекту протягом більше ніж шести десятиліть ХХ ст. В цьому контексті можуть викликати питання: що може бути спільного між групою професорів, які ризикнули видавати у 1929 р. науковий журнал, і могутньою мережею, яка сформувалася навколо нього після війни, включаючи в якості підґрунтя дослідницькі заклади? І чи може ця професійна корпорація керуватися відгалуженнями які нею породжені, і, багато з яких, протягом останніх 25 років, звертаючись до авторитету «Анналів», знаходяться поза сферою компетенції журналу? Ми задаємо ці риторичні запитання не тому, що відкидаємо існування єдиного руху, який протягом багатьох років довів здатність знаходити підтримку і видавати результати, а, швидше, для того, щоб вказати: «єдність» його – само по собі швидше проблема, ніж готова відповідь на запитання.

Більша частина публікацій про «Анналі» вважає, що це за даність факту безперервності і спадковості руху. Таким чином, на віру сприймається і існування самої «школи». Слід відмітити, що вираз «школа Анналів» є загальноприйнятим, особливо за межами кіл, які найбільш тісно пов'язані із журналом. В залежності від ситуації цей термін використовується в плані претензій щодо належності до цієї «школи», або осудження за належність до неї і, зрозуміло, для звинувачення в ренегатстві та дезертирстві. Це зручне, але реально досі не підтвержене припущення. Окрім того, якщо навіть така школа існувала (цю точку зору самі «Анналі» не поділяють), слід ще пояснити, як вона спромоглася вижити протягом такого довготривалого часу – часу змін, неодноразової реструктуризації усієї дисципліни окремих її підспеціальностей, 77-удосконалення як методів, прийомів в галузі дослідження, так і в організації наукового обміну і спілкування [2].

2. Історія трансформації французької історичної науки

З початку 1870-х років у Франції відбувалася систематична і продумана трансформація університетської освіти, яка завершилася створенням зовсім нової академічної системи. Ще у попередні десятиліття університети стикалися із звинуваченнями у поверховості навчальних планів і інших невідповідних вимогам часу програм. Поразка Франції у війні з Німецькою імперією у 1870 р. породила безприцеденту моральну кризу в суспільстві. Сучасники подій, і серед них історики та письменник Е.Ренан, сприйняли поразку як симптом громадянської, моральної і інтелектуальної розпустки французького суспільства. Якщо Франція думала узяти реванш, вона, на їх думку, повинна була «переозброїтися» – і не тільки у військовому (це безумовно), але, також, моральному і науковому відношені. Виникла широка громадянська угода: країна повина працювати, щоб обігнати Німеччину в сферах, в яких остання досягла особливих успіхів, а саме, у військовій справі, науці і у галузі громадянського виховання [4]. Планування нової університетської системи ставало, таким чином, загальнонаціональним завданням.

Група рішуче налаштованих людей, включаючи таких істориків, як Е.Ренан, І.Тен, але в першу чергу – Е.Лавісс та Г.Моно, відіграли вирішальну роль у перебудові вищої освіти. Плани навчання були переглянуті, значний акцент був зроблений на професійну підготовку за спеціальностями. Заохочувалося – поряд з традиційними публічними лекціями – використання німецького досвіду проведення семінарів та навчанню дослідницькій роботі в процесі самого дослідження. Викладанню дисципліни надавався більш професійний і організований характер, створювалися професійні асоціації з власними друкованими органами, і в першу чергу – журналами [2]. Республіка мала потребу у науковцях і професорах і знала як їх отримати.

З метою фінансування цих реформ і новацій академічні бюджети на зламі століть були значно збільшені, перелік академічних позицій значно

розширений. Зрозуміло, це привело до різкого зростання числа студентів, особливо в галузі літератури і науки.

Суттєву роль щодо успіху реформи відводилося історії як предмету, і не тільки тому, що історики займали помітне місце у напрацюванні нової політики у сфері вищої освіти [5]. Ця дисципліна відігравала важливу ідеологічну роль протягом XIX ст., даючи «їжу» самим різним і заперечливим громадським настроям епохи: ностальгії, пророцтва, сциєнтизму. Проте у Франції травма, яка була викликана військовою поразкою, здійснила значний вплив на історичну дисципліну. Історія стала сховищем приниженої гордості. Її метою стало сприяння громадянському переозброєнню нації. Лавісс, у цьому сенсі, уявляв, свого роду, втілення союзу історичної науки та політичних поглядів Третьої республіки у критичній період життя країни. Він був не просто одним із духовних батьків «нової Сорбони», але і автором знаменитої серії підручників з історії для початкової школи, хрещеним батьком грандіозної «Історії Франції» – напівофіційного посібника з національної історії. У період, коли країна не певно почувалася в собі і повинна була знайти у минулих джерелах відродження впевненості, історіопис був поставлений на службу вчителю. Окрім іншого, ідеологічному впливу історії, в значній мірі, сприяв і академічний престиж, яким вона користувалася.

Можливо, у позитивістській атмосфері повоєнної чверті XIX ст. Саме історія стала свого роду зразком тієї науковості і ригоризму, в яких перебувала країна. Історія повинна була стати науковою, а ще краще, системною, методичною дисципліною – бо, як ніяк, Франція батьківщина Декарта. Слово «метод» стало загальним девізом кінця століття. Ш.-В.Ланглуа і Ш. Саньобос систематизували історичний метод у їх знаменитому «Вступу вивчення історії» (1898 р.). Чому вони навчали? Головним чином критичному читанню текстів, переконанні, що це необхідна діяльність допоможе дослідникам самим зібрати факти в їх документальному прояві і, таким чином, відтворити образ минулого, максимально близького до того, який можна було б побачити при безпосередньому спостереженні. Якщо так швидко «дорогоцінний метал» факту

відокремлювався від документального «шлаку» і «ставав шляхетним» засобом критичного розбору, факти набували самодостатнього значення і могли бути впорядковані у певній послідовності, переважно у формі хронологічного оповідання. Очевидно, що такий метод можна, з усією переконаністю, охарактеризувати як позитивістський: явно позитивістський – у запропонованій ним концепції наукової праці і визначення предмету дослідження; приховано позитивістський – у несприйнятті ним дослідницької інтерпретації фактів, яка розглядалася від тепер як некорисна та небезпечна.

Тим часом знайшли своє місце в системі вищої освіти та домоглися схвалення навчальних планів інші нові дисципліни. Серед них була географія, яка раніше традиційно була пов'язана у Франції з історією, але, в дещо підкореній технічній якості. В її рамках існували і багаточисельні практичні додатки, але вони не були академічно узаконені. В силу цілого ряду причин, серед яких – тиск з боку економічних лібералів та колоніального лобі, а, також, загальнонаціонального захоплення географією, ця дисципліна була переосмислена під керівництвом Поля Відаля де Ла Блаша, засновника французької географічної школи, який систематизував її програму, метод і термінологію та інституалізувавши її як самостійну академічну дисципліну [6].

Менш сприятливі обставини склалися для психології, не дивлячись на її наукову та ідеологічну важливість для того часу. Вона усе ще була розколота між факультетами філології, де фігурувала як підспеціальність філософії, і факультетами медицини, де проходила в якості клінічної психології. У свою чергу і політекономія збереглася в якості другорядної дисципліни на юридичних факультетах, де вона і раніше займала своє місце; правда, навчальні плани були переглянуті.

Найбільш вражаючою і більш дискусійною з усіх новацій став злет соціології. Вражаючою, оскільки Е.Дюркгейм, чий «Правила соціологічного методу» були надруковані у 1895 р., зумів зробити похапцем сформульований набір методів, систематизувавши їх у суворій, якби не сказати, авторитарній манері. І, тим самим, домогся безумовного інтелектуального визнання. До того

ж, і тут про однозначний успіх говорити не доводиться, тому що новій дисципліні не вдалося, по суті, знайти собі місце в університетах, де вона часто викладалася, маскуючись під педагогіку, а пізніше – під філософію. Непроста кар'єра Дюркгейма, який довгий час був одним із інтелектуальних знавців Третьої республіки та центром об'єднання елітної групи студентства, але тільки у 1902 р. отримавши посаду у Сорбоні. Цей факт по-своєму символізує труднощі становлення соціології як науки [7]. І насправді, які перспективи застосування (і працевлаштування) могла запропонувати нова дисципліна своїм рекрутам? Тим не менш, як зразок наукової суворості соціологія Дюркгейма користувалась безсумнівним авторитетом. Проте, з чималою часткою справедливості вона могла бути названа втіленням «методу» як такого.

Дійсно, це на лице було народженням методу, який став джерелом конфліктів з сусідніми дисциплінами, зокрема історією. Суперництво між «соціальними» дисциплінами можна інтерпретувати у двох аспектах. Частково в ньому відбивались епістемологічні розбіжності, але одночасно воно було пов'язано з боротьбою за контроль над науковою легімітизацією у рамках академічної системи.

Серед широких, на той час, дискусій Ф.Сіміан, один з блискучих учнів Дюркгейма, напав на методи, які використовувалися географами і, особливо, істориками. Такі нападки навряд чи можна назвати безпрецедентними: з часу виходу «L'Année Sociologique» орган дюркгеймівців розглядав безкомпромісний критичний огляд публікацій в галузі нових соціальних наук як частину своєї місії. По справжньому новою у критиці Сіміана була різка конфронтаційність позиції. Широка міжнародна дискусія щодо наукової природи історичної дисципліни бере початок із зламу століть; в цю дискусію і втрутився Сіміан. У статті, яка отримала широке визнання, а саме «Історичний метод і соціальні науки» він запропонував систематизовану, детальну критику «методичного дискурсу» істориків, який був тільки що впорядкований Ланглуа і Сеньобосом [8]. Стаття була ні чим іншим, як маніфестом з усіма недоліками і перевагами цього жанру: вона загострювала протилежності та спрощувала позиції з тим,

щоб чіткіше окреслити різниці і ефективніше розкритикувати опонента. Як наслідок цього, з особливою чіткістю були виявлені проблеми, які склали предмет дискусії.

Мішенню Сіміана стало те, що він назвав «історизуючою історією», а ми традиційно називаємо «позитивістською історією» – історіоопис, який претендує на конструювання достовірного знання про минуле на підставі однієї тільки філологічної критики. З точки зору соціолога, дослідницькі методи філології характеризують не позитивістську науку, а, в кращому випадку, «дослідницьку процедуру». Якщо історія бажала стати повноціною науковою, то їй, на думку Сіміана, потрібно засвоїти дійсні епістемологічні стандарти. Для початка їй слід сформулювати гіпотези, які, щодо необхідності, можна піддати перевірці. В цьому контексті одиничний факт, який істориками-позитивістами буквально обожнювався, ставав абсолютно недоречним; і дійсно, неможливо сприйняти факти як «данність». Вони повинні бути вибудовані таким чином, щоб можна було б упорядкувати їх в «послідовність», яка дозволяє виявити наявність характерних особливостей, на підставі яких можна далі встановлювати зв'язки або закони.

З точки зору Сіміана історія – у розумінні знання про речі, які відбуваються лише раз, – науковою не була і бути нею не могла. Вона могла досягнути наукового статусу тільки сприйнявши епістемологічні норми, які стівставлені з алогічними нормами інших наук. Історикам слід переглянути обмежуваче розуміння часу як лінійної хронології і, замість цього, поглянути на нього як на лабораторію, в якій можна наочно продемонструвати і піддати дослідженню існування різних варіантів і повторів. В цій лабораторії вченим потрібно було приступити до побудови дійсно наукового підходу до соціальних фактів, підходу, який вимагає не тільки синхронного, але і діахронного порівняння і ведучого, як наслідок, як сподівався автор, до ідентифікації систем. Іншими словами, Сіміан кинув позитивізму істориків виклик від імені номотетичної концепції науки соціальних наук. Проте, оскільки точка зору опонентів, в полемічних цілях, спрощувалася Сіміаном до рівня наївності, в

цілому залишалась непоміченим, що те, що пропонувалося ним на заміну, у свою чергу, було формою позитивізму – зрозуміло, більш тонкою і більш витонченою, але – в працях молодого Сіміана – однозначно, формою позитивізму.

Окрім настирних вимог щодо дотримання правил методу, Сіміан запропонував власну ієрархію соціальних дисциплін. У чому була причина появи цієї статті, яка переформулювала у такій категоричній формі систему пріоритетів історії? Це була праця молодого прихильника нової дисципліни, дисципліни агресивної, але яка, в академічному сенсі, залишалася тоді маргінальною. Сіміан закликав колег до усвідомленої праці в ім'я створення об'єднаної соціальної науки під егідою соціології. Саме з точки зору соціолога міждисциплінарні кордони оголошувалися цілком непридатними і як такі, що не мають під собою ніякого епістемологічного підґрунтя. На думку Сіміана, вона відігравала штучно звужуючу, реакційну роль як в інституціональному, так і в інтелектуальному розумінні, перешкоджаючи будь-якому повноцінному перегляду фундаментальних основ науки. Відповідно, географія, політекономія і психологія покликані були стати підрозділами нової уніфікованої соціальної науки. В рамках такої концепції міждисциплінарності – а точніше, «адисциплінарності» або «бездисциплінарності» – історії відводилося особливе, але не центральне місце. Хоча теоретично її методи повинні були бути тимі ж, що і у інших соціальних наук, вона була покликана забезпечувати поле для досліджень, стати тим, чим вона є, – емпіричним полігоном для перевірки гіпотез, які сформульовані поза неї. Саме так, а не інакше, повинно було бути, тому що часові виміри залишались єдиним можливим полем для «експериментів», яке було відкрите наукам, які вивчали, на відмінну від природничих наук, невідтворенні факти.

Немає необхідності підкреслювати, що першоначальний проєкт «Анналів» був багато чим зобов'язаний програмі, яка так вражаюче була викладена в 1903 р. у поглядах Сіміана, якщо брати ширше – і, безумовно, манері або, якщо завгодно, інтелектуальному стилю руху дюркгейміанців. Будучи студентом Вищої педагогічної школи (École normale supérieure) у

Парижі, Л.Февр (1878р. народження), і М.Блок (1886 р. народження), стикнулися, у період свого становлення, з цим вулканом ідей. Л.Февр зазначав, що коли у свої двадцять, зі змішаним почуттям захоплення і інстинктивного бунтарства, вони читали «L'Année Sociologique», то одне, що особливо приваблювало їх увагу, було постійне намагання до перегляду і перебудові концептуальних рамок, які постійно змінювали форми про які Дюркгейм і його колеги заявляли вголос, дискутуючи з їх приводу і формулюючи їх. Неважко уявити, що саме зберегли «Аннали» від дюркгейміанства у його початковому вигляді чверть століття по тому: пріоритет проблемно-орієнтованої історії, особлива увага до предмету дослідження, вимога виміру і порівняння, використання моделей і перш за усе – рішучість уніфікувати науку про людину. Спочатку Блок і Февр, а у наступному поколінні – Ф.Бродель та інші, – без напруги сприйняли і засвоїли центральні пункти програми, яка продемонструвала дивну здатність до довголіття у обстановці інтелектуальних потрясінь, які були властиві ХХ ст.

Проте важливо не схибити зі шляху, надмірно захоплюючись інтелектуальним успіхом цієї програми. Бо інституціональна стратегія, яка була другою стороною уроку, який зробив Сіміан, – стратегія опори на маргінальну дисципліну з наступним поширенням її епістемологічного авторитету на сусідів – провалилася. На зламі століть соціології не вистачало засобів для здійснення її політики – і не вистачало ще довготривалий час після цього. Окрім того, вона ще більш ослабла після першої світової війни, яка насильницькі скоротила ряди молодих дюркгейманців. Сіміан окреслив кордони дискусії, але зазнав невдачі у знаходженні бажаного її вирішення.

Чверть століття по тому вже «Аннали» зробили спробу уніфікувати соціальні науки, на цей раз обравши в якості центральної дисципліни історію. Проте якщо формальна термінологія проекту залишалась тією ж, то умови радикально змінилися. Соціологія вже зменшила свій наступальний запал, і історія утвердилася в позиції сили щодо інших соціальних дисциплін. Її інституціональні позиції постійно були сильними: вона мала у своєму

розпоряджені багато академічних кафедр і могла запропонувати своїм рекрутам перспективу гарантованої кар'єри, окрім того, вона користувалася значним, освяченим століттями визнанням. Маючи такі ресурси, вона була здатна реорганізувати соціальні науки. В цьому сенсі корисно співставити ініціативу «Анналів» з ініціативою дюркгейманців. В обох випадках це був набір наукових ідей та стратегії – спочатку прихованої, а потім, на випадок успіху, усе більш яскраво вираженою – одночасно науковою, дисциплінарною і інституціональною. Ця особливість важлива, тому що наслідки її були суттєвими. Вона виявляє одну із характерних рис розвитку науки у Франції, а саме: історія в цій країні розглядалася не просто як соціальна наука, вона була в значній мірі центральною дисципліною, навколо якої організовувалися інші соціальні науки – так було, принаймні, до 1960-х років.

Коли Блок і Февр, тоді професора Страсбургського університету, засновали новий журнал, це був скромний початок; не слід переоцінювати його значення, пророкуючи заднім числом. Зрозуміло, журнал користувався чималою популярністю, і з самого початку це забезпечувало потік співробітників і визнання за кордоном. Тим не менш, протягом перших десятиліть існування «Анналі» мали усього декілька сотен читачів, без сумніву менше, ніж напівофіційні «Revue historique», «Vierteljahrschrift für Sozial – und Wirtschaftsgeschichte» або «Historische Zeitschrift». Розрив жураналу з традицією, який вихвалявся потім тими, хто був дотичний (чи хоча б причетний) до його видання у перші роки, у той час не викликав особливого ентузіазму. Маргінальність журналу лише частково пояснює це, оскільки, по суті, журнал був не настільки вже маргінальним. У 1929 р. Февр і Блок були зрілими, поважними істориками. Університет Страсбургу, де вони викладали, був ведучим після Сорбони університетом Франції, і обидва історика робили блискучу кар'єру, яка привела першого у Коллеж де Франс, куди він був обраний у 1932 р., а другого, з дещо більшими труднощами, – на кафедрі у Сорбоні у 1936 р. Покровительствуя учням і соратникам, створивши навколо журналу мережу однодумців, вони штучно поєднували діяльність

нонконформізму та пієтет перед академічною елітою. Проте, якщо деб'ют «Анналів» і доводилось малювати у напівтонах, то у першу чергу тому, що самі ці часи були далеко не сприятливі для новаторства [2].

Новаторство журналу залишилось, багато у чому, непоміченим не тому, що його видавці не зуміли у весь голос оголосити про нього. У цьому розумінні показова передмова до першого номера, яка була адресована «нашим читачам». В ній редактори критикували міждисциплінарні бар'єри, які усе ще віддаляли істориків від інших науковців, присв'ятивших себе «вивченню сучасних варіантів суспільства та економіки». Далі вони також запропонували емпірично («прикладом і фактом») уніфікувати не тільки галузь історичного дослідження, яка страждала від надлишку ізольованих одне від одної підспеціальностей, але і соціальні науки в цілому.

Ця програма була розкрита у конкретних кроках, починаючи з назви журналу: у формулюванні «економічна і соціальна історія», яка бере початок від німецького «Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte», слово «соціальна» скоро зайняло перше місце. Відбулося це незадовго до того, як Февр нагадав читачам, що немає такої речі, як економічна і соціальна історія. Є лише історія в її єдності. Більше того, можливо, саме термін «соціальна», більше за інших відповідав претензіям журналу на екуменізм і уніфікацію. Якось Февр сформулював цей напрям, говорячі, що таке розпливчате слово, як «соціальний» здається ідеальним в якості фірмової марки журналу, який не збирався будувати навколо себе стіни.

Не менш суттєвим уявляється наукова позиція «Анналів». Журнал рекрутував помічників не тільки поза історичної спеціальності, але навіть поза академічної спільноти. На його сторінках друкувалася вражаюча кількість повідомлень і роздумів, які мали відношення до самої реальності, зокрема, про суспільства, які переживають швидко, цілеспрямовану трансформацію. За прикладом «L'Année Sociologique», значне місце в «Анналах» присвячувалося оглядам і критичним начеркам, які аналізували – окрім історії – праці з соціології, економіки, географії і психології. Місце, яке відводилося оглядам,

дійсно було значним, особливо якщо порівнювати огляд «Анналів» перших років з оглядом істричних періодичних журналів того часу, але і в наші дні теж. Другою новою рисою була програма колективних досліджень, яка була заявлена і прокоментована редактором журналу з метою залучення учених різних спеціальностей і інтересів до нових дослідницьких програм. Серцевиною трансформації історії як дисципліни у ці роки стала ідея про різноманітність підходів до проблеми соціального, в цілому обумовлена своєрідністю моменту.

Перші роки випуску «Анналів» були, таким чином, часом відкриття і ризиків. І те, і інше було припустиме тому, що вписувалося в уніфіковане сприйняття науки про людське суспільство. Зв'язки, які культивувалися журналом між історією і іншими соціальними науками можна розглядати як здійснення ідей Сіміана, які були висунуті на початку століття. Але, чи насправді мова йде про одну і ту ж програму? Інституціональна і інтелектуальна ситуації докорінним чином змінилися, відповідно, іншою була і програма. Дюркгейманці першими замислилися про єдність соціальних наук з точки зору методу, тому для них проблеми міждисциплінарності, як такої, не існувало. Сіміан вважав само собою зрозумілим те, що соціологія забезпечить нормативну модель, за зразком якої структуруються інші соціальні науки. Він вважав, що в діяльності тогочасних істориків, а саме, у виборі ними предмету дослідження і ретельної організації їх праці, в їх чіткому намаганні мати вигоду із прогресу суміжних дисциплін вже проглядаються тенденції заміни традиційної дослідницької практики більш позитивним і об'єктивним, більш сприйнятним щодо наукового пояснення підходом до гумантірних феноменів, тенденцією зосередження зусиль на цілеспрямованій розробці соціальної науки. Проте, коли історія замінила соціологію у серцевині проекту, неминучими виявилися зміни, значення яких слід оцінити.

Блока і Февра, з самого початку, цікавила можливість проведення емпіричних порівнянь. Зрозуміло, що зберігаючи певні елементи дюркгеймовської моделі, вони відкидали інші. Зберігався, зокрема, наголос на міждисциплінарному порівнянні, як засобу впливу наукового прогресу, а також, рішучість

критично переглянути існуючі концепції та міждисциплінарні кордони. Якщо говорити взагалі, то відкидалися цілі теоретичні і епістемологічні конструкції, на яких базувався соціологічний проект. Для «Анналів» єдність соціального була не стільки епістемологічною позицією, скільки переконаністю, що виходила з практики.

Як тільки історична спеціальність визріла для того, щоб стати охоронцем соціального – у більшій мірі, ніж охоронцем «національного» у ХІХ ст. – вона, занадто симптоматичним чином, узяла на озброєння лексику і образний ряд романтизму. Справа в тому, що для засновників «Анналів», як для Ж. Мішле до них, і Броделя після них, єдність історії стало «щось схожим на життя» як такого. На сторінках журналу можна віднайти багато варіацій на дану тему. Але це, безумовно, було швидше актом віри, ніж обґрунтуванням нових зазіхань історії. Проте, як би там не було, це виявилось могутнім джерелом енергії або, якщо використовувати різноманітність улюбленої і Февром, і Блоком тілесної, плотської метафори, – ненаситного апетиту, апетиту до інтерпретації, витокам, досвіду та співставленню. Це була енергія, яка притягувала людей одне до одного, висунувши, швидше, історію в центр наук про людину.

У програмі істориків декларувалося, що вони віддають саме конкретному перевагу перед «схемою» та мистецтву «абстракцій», зазначаючи, що історія існує в реаліях, а не абстракціях. Лексика дискусії на сьогодні здається старомодною, але протягом десятиліть вона характеризувала історію, що творилась під егідою журналу. Вона до певної міри допомагає нам зрозуміти причини привабливості руху, яка, поза залежності від її інтелектуальних переваг і, навіть, в рамках кожної з них, залишалася принципово відкритою і навіть діалектичною. При усьому тому, що журнал стояв на стражі історичної дисципліни, при усій його войовничій риторичі він був відкритий для представників інших поглядів.

Раніше, на зламі століть, географія, яка багато у чому була по новому систематизована В. де ла Блашем, стала прикладом дисципліни щодо відкритості новим запитам часу та такою, що розгорнула власну, багатограну,

але при цьому, єдину дослідницьку програму. Одночасно вона стала прикладом міждисциплінарного дослідження, яке мало справу з такими конкретними, майже відчутними реаліями, як регіон, «група людей», ландшафт. Февр і Блок досить часто заявляли права на цей спадок. Слід відмітити, що дисертація Февра (1911 р.) чітко вписується в традиції Відалля, як і інша робота 1922 р., в якій Февр захищав географів від довоєнних нападів Сіміана на них. Що стосується Блока, то його інтерес до аграрної історії досяг кульмінації у роботі 1931 р. [9].

Як швидко соціальні явища можуть бути зрозумілі тільки в глобальній перспективі, то жоден з підходів не повинен був виключатися, або отримувати пріоритет над попередніми. Чим більш різноманітний ракурс, тим ґрунтовніший аналіз. Перевага (відносна) «економічного і соціального» у перші роки існування «Анналів» до певної міри мінливе. Акцент на економіці частково робився тому, що у минулому її дослідженнями історики, не виправдано, зневажали. Це, у більшій мірі тому, що соціальні відносини, які розгорталися навколо економічних, були особливо щільними та такими, що можна було чітко прослідкувати. Але, при цьому, мова ніколи не шла про установку на «детермінування» усієї форми суспільних функцій у марксистському дусі. Слід зазначити, що Блок (читавший К.Маркса) і Февр до марксистського аналізу ставилися скептично, а часом, навіть, дуже критично.

В окремих випадках викладалися і мотиви такого скептицизму, що правда, жодного разу – у систематизованому вигляді. Обидва вчені інстинктивно застережливо ставилися до будь-яких теоретичних конструкцій які б принципово зв'язували і обмежували думку.

Більше того, їх підхід до історії був глобальним у принципі, але за своїм міркуванням, по суті, емпіричним. Трактатування соціального ніколи не доводилась до висот витонченої концептуальності; мова, швидше, йшла про вільну, у формулюваннях, інвентаризації взаємовідносин, з яких складалась «взаємозалежність явищ». Блок схарактеризував свій шедевр «Феодалне суспільство» як спробу аналізу та пояснення соціальної структури через її

зв'язки. Февр слідом за ним, зазначав, що мета історика – не показувати безперервний ланцюг зв'язків, які поєднують структури минулого, але, швидше зрозуміти безкінечне різноманіття і багатство минулого в усьому його поєднанні. Історії і соціальним наукам приписувалося право, таким чином, пояснення не шляхом спрощення, або абстракції, а швидше засобом «ускладнення предмету дослідження, засобом вираження багатства змісту у нескінченному вузлі соціальних взаємовідносинах (знаменита концепція взаємозв'язку – *Zusammenhang*). Зрозумію, зберігалась необхідність в різниці і класифікації, але кращим ставав підхід, який дозволяв пов'язати в одне ціле максимально значний ряд дійсно гетерогених явищ.

Географія дала модель (інколи у згоді, інколи у боротьбі із соціологією), яка допомогла сформуватися новій історичній науці. Проте, у більш широкому аспекті можна спостерігати відхід від Дюркгейма. Він став відбиттям більш загального феномену, а саме – зростаючого сумніву щодо програми позитивізму та його наукового кредо – критиці детермінізму. Це зародилося на зламі століть в «точних» науках, особливо у фізиці і поступово поширило свій вплив на науки про суспільство (включаючи філософію), що призвело до перегляду пануючих до цього епістемологічних поглядів.

Ще за тридцять років до початку виходу «Анналів» видавці журналу «*Revue de Synthèse historique*», який був заснований у 1900 р. А.Берром, звернули увагу на трансформацію вигляду їх друкованого органу. Февр, Блок і багато інших з тих, хто підтримували зв'язок з «Анналами, часто співпрацювали і з «Рев'ю», а багато хто з них, особливо Февр, підтримували стосунки з журналом Берра і після 1929 р. Не буде перебільшенням сказати, що «Рев'ю», стало прототипом. Журнал замислювався і став, на справді, послідовним міждисциплінарним виданням, він був відкритим до співробітництва будь якого спрямування. Уважно відслідковувавши тенденції сучасного розвитку та відігравав центральну роль у розгортанні «синтезу» знання – чому Берр, філософ за освітою, настирно, хоча, інколи в містифікованій формі, сприяв – відводив історії. «Рев'ю» відкидало детерміністські моделі як ригідні і

сцієнтистські, і воліло більше гнучкому, і прагматичному емпіризму. Берр був хрещеним батьком, (або одним із таких), фрази про «нову історичну науку», а також невтомним покровителем ризикованих наукових і публіцистичних починань, які приваблювали незначну увагу і які, не отримували академічного визнання, тому що Берр не був професором. Серед його починань – Міжнародний центр синтезу, Тижні с синтезу, Фонд «За науку» і широко відома історична колекція «Еволюція людства», які відігравали значну роль у французькій культурі з 1920-х років і до початку 1950-х років. Фігура Берра, тим не менш, ще чекає своєї історіографії як вважає Ревель.

Без сімнівву, зазначає Ревель, порівняно з «Рев'ю» «Аннали» відрізнялися більшою вимогливістю, професійністю і ретельним виконанням. В них не знайдеш і натяку на такий, звичний у Берра, поверховний еkleктизм, або схильність до проповідництва. Проте знайдеш постійну готовність до трансформації наявного матеріалу, також, як і рішучість в організації порівняння різних, ретельно продуманих наукових підходів та результатів, але не предписаним результати засобом.

3. Повоєнне відновлення і відродження Франції

Закінчення другої світової війни позначило межу у життєвому досвіді французів, означаючи для них кінець окупації і режиму Віші і, що, мабуть, ще важливіше зміну у світогляді. Похмура, тривожна, нервова атмосфера 1930-х років поступила місцем волюнтаристському оптимізму, який і став рушієм повоєнної реконструкції, яка спиралася на широкий суспільний консенсус. Країна – принижена, зруйнована війною, втративши більшу частину еліти, країна, яка скомпрометувала себе під час краху Третьої республіки і при режимі Віші, не говорячі вже про колабораціоністів, – без сумніву потребувала у мобілізації усієї своєї енергії. Тим більш вражаючим було відновлення і відродження Франції, яка рухалася, протягом певного часу, духом єдності, який був викований в роки Опору, ейфорією визволення та безумовністю завдань, що стояли на черзі. Розпочався тривалий період розвитку і модернізації, так звані Тридцять Славних років (1945–1975 рр.), в ході яких потрібно було трансформувати суспільство, яке багато у чому усе ще застигло у XIX ст.

У той же час закінчення війни позначило неприємне для Франції перегрупування світових сил. Знадобився довготривалий час для визнання французами того факту, що їх країна не є більше світовою державою першого рангу. Ревель зазначає, що у 1946 р. сприйняти таке було просто неможливо. І все ж, починаючи з цього часу країна, яка довго вважала себе центром світу, і особливо – світу інтелектуального, ставала усе більш відкритою до зовнішніх впливів, що можна тлумачити як непряме визнання змінившогося статусу Франції. Ця відкритість проявлялася у різних формах. Так, наприклад, прогресивний інтернаціоналізм користувався великою популярністю, ніж США, або Північноатлантичне співтовариство.

Проте, як би там не було, Франція, з усією очевидністю, бажала повернутися в історію і надолужити втрачене. У політичному розумінні в цьому вбачали свою місію як комуністи, так і голлісти, і позиція їх куди менше заперечувала одна одній, ніж здавалося. В соціальному розумінні це була ера

масової політики і соціального прогресу, який спирався на прогрес економічний, чиї перспективи здавалися безмежними. У культурному розумінні екзистенціалісти, марксистки і інтелектуали, які апелювали до спадщини Опору, такі, як А.Мальро і А. Камю поділяли тверде переконання у тому, що Франція повинна рухатися назустріч сучасності, корегуючи напрямки свого розвитку у відповідності з історичними реаліями часу. Це була епоха відповідальності перед майбутнім, хоча труднощі і драматичні події, такі, як піднесення антиколоніальної боротьби і початок «холодної війни», були ще попереду. Загальний настрій нації був, тим не менш, оптимістичним. У повоєнний період ми не виявимо у французів і натяку на велику напругу та відчуття провини, що супроводжували початок «інтелектуальної і моральної реформи», яка розгорнулася після поразки 1870 р.

Повоєнна ситуація, яка змусила Францію одночасно відчутти себе частиною всесвітньої історії і усвідомити потребу в тому, щоб відстояти своє місце у світі, була сприятливою і для історії у професійному розумінні. Дійсно, історична спеціальність виявилася надзвичайно привабливою для студентів, які почали навчатися зразу після війни. В їх очах історія володіла авторитетом як інтелектуальної, так і ідеологічної відповідальності одночасно. Багато хто з представників цієї дисципліни, які стали відомі протягом наступних десятиліть, почали саме в цей час: достатньо назвати імена М. Агюлона, П. Фюре, Ж. Л. Гофра, Е.Л. Р. Ладюрі, Ж. Озуфа, Ж.-К. Перро, М. Перро, Д. Ріше, П. Відаль-Наке. Значна їх частина захотіла приєднатися до комуністичного руху. Ці люди були молоді, дієві, рішучі, володіли розвинутим почуттям відповідальності. Але що вони пропонували?

Зразок громадської позиції? Але багато хто із старших істориків приймали участь в русі Опору (серед них М.Блок, якого вбили німці у 1944 р., медієвіст Е. Перруа, фахівець із Стародавньої Греції Ж.-П.Вернан), хоча інші служили режиму Віші, або співробітничали з німцями.

Інтелектуальні орієнтири? Зрозуміло, на ум зразу ж приходить марксизм, тому що багато хто з молодих істориків, у тому числі із самих блискучих, стали

активними комуністами. Проте, чи багато хто з них дійсно читали К.Маркса і чи багато хто з них задіяли те про що читали у своїй професійній діяльності в якості істориків? Сьогодні, знайомлячись з їх судженнями, вражає той факт, що для більшості цих молодих людей політична відповідальність була більш важливою ніж марксистка теорія, уявлення про яку залишались дуже поверховими (частково з причини традиційної слабкості марксисткої традиції у Франції).

Екзистенціалізм Ж.-П. Сартра і християнській персоналізм Е. Мунь'є знайшли відгук у розпливчастому інтелектуальному середовищі, але так і не були затребуваними істориками в якості наукової ідеології. Ці теорії переконували, але не пропонували самостійного апарату. Зрозуміло, молоді історики з ентузіазмом звернулися до соціальної і економічної тематики. Вони були захоплені тим, що їм здавалось історією більшості (на противагу історії меншості), історією мас, в якуї вони бажали влитися. Озираючись назад, М. Агюлон говорив, як на початку 1950-х років обирав тему дисертації, керуючись «войовничою наснагою», але і відмічав, що не зумів знайти у К.Маркса аналітичного інструментаря, необхідного для дослідження. Версія М.Перро не дуже відрізняється від попередньої, і їх досвід далеко не поодинокий [11].

Проте молоді історики не були кинути на свавілля стихії. В їх розпорядженні були моделі наукового дослідження та приклади для наслідування. Проте, слід зробити застереження щодо невірного враження з попереднього огляду міжвоєнної історіографічної полеміки. Можливо був зроблений сильний акцент на змінах в практиці історіоопису. Навколо цього точилася дискусія. Проте, новаторські праці склали лише незначну частину продукції яку видавали історики того часу. Як до, так і після другої світової війни основну частину цієї продукції представили праці, які «Аннали» (як раніше Сіміан), засуджували як традиціоналістські. Це були, переважно, праці з політичної історії і історії міжнародних відносин. Нарікінці 1920-х років ті, хто більше тяжів до новітньої історії, надавали часто перевагу географії, щоб обійти академічні обмеження у навчанні. П.Вілар з цього приводу відмічав, що це не

випадково і зрозуміло, що між 1925 та 1930 рр. ключова група студентів його покоління, зупинившись на вивченні історії, коли прийшов час працювати самостійно, обирали в кінцевому результаті географію. Основні питання, яким, на їх погляд, здавалось, мали, у подальшому, визначати поточне століття, по суті ніде, окрім, як на лекціях викладачів географії, не обговорювалися. В наступні роки нічого суттєвого не змінилося. В Сорбоні, а тим більше у провінційних університетах стара тематика усе ще переважала, хоча у Сорбоні П. Ренувен чимало зорбив для того, щоб надати їй більш сучасного вигляду. Тим не менш, академічний дебют економічної і соціальної історії виявився вражаючим завдяки особам, прізвища яких, у наступні роки, домінували – Е. Лабруссу та Ф. Броделю.

Очевидним було те, що одне покоління надавало дорогу іншому. Блок помер, Февр прожив до 1956 р., але його вплив виражався, головним чином, в його книгах, лекціях, і, саме головне, у науковій політиці, основи якої він заклав. Сіміан помер ще у 1935 р., Лабрусс, який народився у 1895 р., успадкував від Блока кафедру економічної і соціальної історії в Сорбоні, 1902 р. Бродель, 1902 р. народження, отримав призначення в Коллеж де Франс після відставки у 1950 р. Февра. Недивлячись на початкову чисельну перевагу традиціоналістів, Лабрусс і Бродель мали значний вплив в організації досліджень, у навчанні і рекрутуванні молодих істориків, у формулюванні дослідницьких програм. Обидва ці учені, діяльність яких зробила відбиток на увесь повоєнний період, досягли виключної міці в історичній дисципліні, де і панували наступні двадцять років.

Лабрусс прийшов в історію після закінчення юридичного факультету (економіка тоді знаходилася в компетенції факультетів права) і завжди розглядав себе як інтелектуального спадкоємця Сіміана. З середини 1930-х років він був пов'язаний з групою «Анналів». Слід відмітити, що Лабрусс зробив собі ім'я двома значними книгами, які трансформували концепцію і методологію економічної і соціальної історії: «Начерк коливань цін і прибутків у Франції у XVIII ст.» (1933 р.) і «Криза французької економіки наприкінці

Старого порядку і на початку Революції» (1944 р.). Визначний вчитель, він приваблював у Сорборну значну частину блискучої молоді, яка намагалася зробити під його керівництвом дисертації.

Кар'єра Броделя, який був на сім років молодшим за колегу, відновилась після відстрочки, яка була пов'язана з війною. Тільки у 1947 р. він захистив дисертацію, яка стала після її публікації у 1949 р. флагманом нової історичної науки: «Середземне море і світ Середземномор'я в епоху Філіпа II». Це – масштабне дослідження історії в цілому [12]. Після того, як під час поїздки до Бразилії у 1936 р. Февр познайомився з молодим істориком, Бродель став його правою рукою і фактичним спадкоємцем. Бродель замінив Февра не тільки на значній частині офіційних академічних посадах, але і в «Анналах», проявивши дуже скоро неабиякі організаторські здібності [2].

Бродель і Лабрусс були визначними організаторами, а окрім того, їм випала вдача отримати у своє розпорядження додаткові можливості, і серед них – Національний центр наукових досліджень. Цей проєкт Народного фронту був формально реалізований ще у 1939 р., але, майже, до повоєнного періоду, коли наукові дослідження перебудовувалися у відповідності з волюнтаристським духом епохи, Центр не відігравав якоїсь значної ролі. Тепер він не тільки фінансував дослідження, але і пропонував еліті юних дослідників гарні посади з окладами, що вимагало дійсний професіоналізм досліджень. Окрім того, наприкінці 1947 р. Февр, Бродель і Ш.Моразе домоглися заснування так званої Шостої секції (для економічних і соціальних наук) Практичної школи досліджень, яка стала інституціональною опорою руху «Анналів». Спочатку можливості нової секції були незначними – купка викладачів і незначний бюджет, який був підкріплений грантами американських фондів. Тим не менш, у неї були тіж, що і у «Анналів» у 1929 р. наміри – створити під егідою історії умови для систематичного і відкритого співставлення результатів діяльності різних соціальних наук. Першим головою Шостої секції був Февр, його змінив Бродель, який зберігав це крісло до 1972 р. Динамізм нового інституту дуже скоро забезпечив йому центральне становище у структурі історичних

досліджень, до того ж, основна увага надавалася не числу студентів (дуже незначному у порівнянні з університетами), а престижу наставників та поширенню цього закладу. Скоро була сформована і дослідницька політика; сформульовані дослідницькі програми, окреслені цілі, розподілені бюджети. Тут ми можемо спостерігати ще одну рису, яка відрізняла повоєну наукову діяльність – створення дослідницьких центрів.

Раніше історичні дослідження, по суті, носили характер індивідуальної діяльності. Правда, на самий початок війни Франція стала свідком перших спроб організації «лабораторних досліджень» – за прикладом «точних» наук – в гуманітарних і соціальних спеціальностях. Ці зміни спочатку торкнулися допоміжних історичних дисциплін, зокрема, архівних публікацій і ряду периферійних спеціальностей. Ще тоді Февр звернувся із закликом організації дослідницьких «команд». При цьому він розраховував не тільки на покращення ефективності досліджень, але і отриманні епістемологічного виграшу. Суміжні дослідження, в кінцевому результаті, зробили б історію «проблемно-орієнтованою наукою», в рамках якої дослідники могли б «відкрито формулювати проблеми, якщо не вирішувати їх недвоєко з першого ж погляду» [2].

До цього часу вже існували багаточисельні приклади сумісних досліджень. Наприклад, широка мережа вчених, які були пов'язані з Міжнародним комітетом цінної історії та задіяні в колективних опитуваннях, які були організовані «Анналами» у 1930-ті роки. В окремих університетах професори почали організовувати власні «інститути» для вивчення специфічної проблематики, більше того: деякі професори намагалися зібрати в одне ціле документальні ресурси з метою для удосконалення навчання молодих учених. Наприклад, факультет філології Страсбурзького університету став одним із перших міст проведення подібних експериментів у той час, коли там викладали Февр і Блок. Коли Блок перейшов до Сорбони, він разом з М. Хальбваксом заснував у 1938 р. Інститут економічної і соціальної історії, який очолив після війни Лабрусс.

Проте після війни розмах і значення таких проектів змінилися. «Дослідницькі лабораторії» вписувалися в дух часу: оптимістична, «можу і роблю», установка того часу дозволяла мобілізувати енергію, відкриваючи доступ до нових ресурсів і визначаючи виробничі цілі. Зрозуміло, досягнення часто поступалися амбіціям, але впевнена нота була визначена. Одним з перших прикладів здійснення нової лінії, заснованої на переконаннях, що нові завдання історії потребують нових методів праці, стало затвердження у 1949 р. Центру дослідників-істориків Шостої секції Практичної школи [2]. До нової точки зору вдалося схилити, навіть, університети. Вони більше не настоювали на виключно індивідуальному характері дослідницької роботи і у свою чергу приступили до заснування дослідницьких центрів. Група поважних професорів дуже швидко гучно висловила згоду з Лабрусом і Броделем у тому, що природа і цілі сучасного дослідження потребують інколи спільної праці, і навіть самі індивідуалістично налаштовані історики не можуть не могли не визнати нагальну необхідність у потенційній користі таких зусиль.

Зрозуміло, поширення дослідницьких центрів і впровадження сумісних програм навряд чи означало обмеження діяльності індивідуального характеру. Доктоські дисертації і Франції зберігали – і зберігають по сей день – первісну форму виробництва знань та первісний спосіб досягнення професіонального визнання. Після другої світової війни дисертації стали особливо об'ємними, інколи досягаючи значних розмірів, проте вони більше не були єдиним способом робити історію. Окрім роботи над магістерською дисертацією історики, особливо молоді, тепер могли займатися дослідницькою роботою в об'єднаннях, які були, до того ж, дискусійною трибуною і школою методології.

Наприклад, якщо взяти доктрину Лабрусса, який домінував в історичному середовищі з 1950 по 1970 рр. Його перша велика книга вийшла задовго до війни, але, по суті, не привабила увагу до 1939 р. Друга, «Криза французької економіки», з'явилася в роки окупації. Але в умовах повоєнної кон'юнктури ці дві книги набули нового значення і важливості: не тільки тому, що їх автор тепер завідував кафедрою у Сорбоні, яка була центром у вищій мірі

централізованої академічної системи, але і тому, що ці праці встановили «стандарт», створивши відтворюючу модель економічної і соціальної історії.

Інтеренси самого Лабрусса були сфокусовані на Франції. Дослідницька діяльність, інспірована ним, часто виходила за національні рамки. Свідченням цього є програма вивчення «історії західної буржуазії у XVIII-XIX ст..ст.», яку він представив на Міжнародному конгресі історичних наук у Римі у 1955р. [2]. Проте, головним чином, результати цієї діяльності набували форму десятків деталізованих монографій, які були задумані в якості частини великої складної картини, яка, по можливості, малювала б загальну картину економічної і соціальної історії Франції: від витоків нового часу. Обмежені провінцією, департаментом, містом, сектором економіки, в цілому, або окремою професією, ці праці, в своїй основі, набували форму докторських дисертацій, будучи частиною загального плану, який визначається керівництвом. Агюлон зізнавався у своєму скептицизмі щодо цього великого проекту. Він зазначав, що зухвалість їх учителя була швидше наївною у його сподіванні, начебто, зібравши воедино ряд відмінних докторських дисертацій, кожна з яких була присвячена своїй галузі, ми зможемо колись отримати дійсний економічний і соціальний портрет Франції [2].

Бродель здійснив свій вплив іншим шляхом. Як у професора Коллеж де Франс у нього не було студентів у звичному розумінні слова, швидше – аудиторія. Небагато учнів було у нього і у Школі вищої освіти, яка залишалася у ті роки периферійним інститутом і не змогла отримати ранг університету. Але такі читачі «Середземного моря» і «Анналів», як Шоню, Моро, Делюмо і Л. Р. Ладюрі, приходили до нього у пошуках дисертаційної теми і обирали спеціалізацію із Середземноморського регіону; деякі з них в ній працювали з Броделем. У нього було значно менше учнів, ніж у Лабрусса, частково в силу віддаленості від центру академічної системи, але, також і тому, що його книга, на відміну від праць Лабрусса, стала зразком, який не так просто було повторити.

4. Трансформація змісту школи «Анналів»

В наступні чверть століття економічна і соціальна історія безумовно панувала. Проте у 1936 р. «Анналі економічної і соціальної історії» змінили ім'я і стали називатися «Анналі: економіка, суспільство, цивілізація». Нову назву слід інтерпретувати коректно: знаменита троїстість підзаголовка слугувала нагадуванням про зазіхання на творення глобальної історії, але протягом усього цього часу існував відчутний дисбаланс цих трьох складових. Порядок, в якому вони формулювалися, був, за твердженням самого Лабрусса, «логічним». Хоча Бродель багато у чому був спадкоємцем Февра, він ніколи не демонстрував будь-якого інтересу до історії культури. Економіка переважала, як ніколи до війни.

Для цього було ряд причин. В якості пояснення часто посилялись і посилаються на марксистське середовище. Вище вже було поставлено під сумнів вирогідність такої поверхової, на думку Ж.Ревеля, інтерпретації. У той же час вірно, що у ті дні нескладно було повірити у вирішальний вплив економічного фактору на історичний розвиток: в усіх перед очима був повсякденний досвід відновлення і реконструкції країни, яка була змушена методом економічного планування та з американською допомогою поспіхом прориватися у сучасний світ. Одночасно поява нових концепцій, які, при усіх їх можливої суперечливості, можна було використати на практиці. Усе це стимулювало перегляд основ економічної історії. Мається на увазі не тільки концепції, які розвивав Лабрусс і, у меншій мірі, Бродель, але і ті, що фігурували в економічних дискусіях з питань економічного зростання. Це дискусії були надзвичайно актуальними. Зрозуміло, що деякі з цих ідей брали початок від Д.М. Кейнса, авторами інших були С.Кузнець, Ф.Перру, Дж. Шумпетер та інші дослідники, які створювали теорії ділового циклу. Пізніше цей ряд поповнили прізвища В.Леонть'єва і У. Ростоу.

Таким чином, пріоритетним стало вивчення того, що сприймалося в якості базису усієї соціальної організації, а також, первинною причиною історичних змін. Лабрусс висловив цю точку зору через декілька років по тому

а лекції, яка підводила ризику діяльності свого покоління. Він зазначав, що в принципі, зміна – хоча і не завжди – є економічною. Економічне тормозить соціальне, якщо імпульс приходить з боку економіки. І, навпаки, соціальне тормозить економічне, якщо володіє ініціативою. Іншими словами, структура здійснює супротив. Але тоді ментальне також тормозить соціальне. І тормозяща роль ментального, з усіх факторів, сама складна. Менталітет середовища змінюється повільніше, ніж саме середовище, зазначав він. Ідея «економіка, суспільство, культура», яка мала отримати визнання у подальшому, пропонувала, таким чином, конструкцію з трьох «історій», різних за ступенем їх значення. Вивчення їх повинно було поставити питання щодо пріоритетів. Це формулювання можна розглядати як спрощене більш складної міждисциплінарної моделі, яка була запропонована М.Блоком, та, якщо брати в цілому, – раніми «Анналами», яка робила знижку на взаємну обумовленість, наприклад, економічного і культурного. Гарну ілюстрацію цьому можна знайти у книзі Блока [2].

Одним з наслідків цього стала, часом просто настирна, зацікавленість щодо визначення і інтерпретації економічних показників – явище зовсім не нове і властиве не одній тільки французькій історіографії. Як у 1920-і роки, коли історія цін знаходилася на ранній стадії становлення, тепер висувалось багато міжнародних і порівняльних дослідницьких проєктів. Тепер, проте, вчені намагалися зібрати в одне ціле ряд критеріїв економічної – це стала кон'юнктура (*conjuncture*) – квазіперсоніфікована концепція, яка конструювала як економічну тенденцію, так і фактори, які її пояснювали. Чи можливо прослідкувати вплив цього підходу на історіографію, не залучаючи до огляду значний масив літератури? Да, і один із способів – порівняти два видання броделівського «Середземного моря». Видання 1949 р. (перше) містило обмежений обсяг статистичного матеріалу, але наводило на підтвердження даних гіпотез; видання 1965 р. було повністю переглянута з тим, щоб врахувати величезний масив даних, зібраних за минулі 16 років цілим поколінням істориків.

При усьому тому пріоритет економіки ніколи не виливався в «економізм». Формула «економічна і соціальна історія» залишалася непорушним орієнтиром французької історіографії протягом усього цього періоду. Набагато раніше, в емпіричній праці Сіміана, вже декларувалась мета «порівняльної теорії економічної активності в суспільстві» [2]. Лабрусс зробив спробу екстраполювати методологію і кістяк концепції Сіміана на загальний феномен «кон'юктури». Проте ніхто не вивчав економічні факти як самі по собі. Ці факти завжди повинні були бути наповнені соціальною значущістю. Для Сіміана коливання економічної активності. (які ряд коментаторів розглядали як єдину сферу його інтересів), були сумішю довгострокових циклів та короткострокових коливань різного роду, які засобом грошей формували соціальну поведінку. Для Лабрусса соціальна інтерпретація кон'юктури (особливо в «Начерках руху цін») виливалися в диференціацію позиції окремих діючих осіб, яка визначається типом прибутку та місцем в процесі виробництва та обміну.

Проблема соціальної інтерпретації ставала для обох усе більш важливою, тому П. Вілар вважав за потрібне говорити про перехід від «кон'юктуралістського економізму» до «структурного кон'юктуралізму» [13]. Лабрус сформулював цю ж думку по-своєму, говорячі, що економіка володіє кон'юктурною власною структурою. Звідси ставав зрозумілим акцент на кризах в працях істориків того покоління. Роль криз усвідомлювалася подвійно: по-перше, вони відмічали головні поворотні точки кон'юктури, по-друге, відбивали опір соціального впливу економіки, підкреслюючи, таким чином, вирішальний вплив структур.

Цікаво, що хоча аналіз економічних змін був самим помітним аспектом історіографічної продукції зразка 1945–1963 рр., він завжди був спрямований у бік ідентифікації стійких закономірностей, або систем. Цьому факту, до цього часу, не приділялося певної уваги. У дослідженнях так званої кон'юктури намагалися перш за все виявити циклічні явища, які повторювалися, чий складний взаємозв'язок визначала модель: це вірно для лабруссівської

«економіки старого типу», або «доіндустріальної економічної моделі», яку Ж.Мевре і П.Губер тоді винесли на обговорення, увівши в обіг поняття демографічних перемінних. Слід відмітити, що Мевре, у певному сенсі, був вчителів двох поколінь істориків Старого порядку. Його методологічні статті були зібрані учнями незадовго до його смерті [2].

Проте, цей момент не варто перебільшувати. З часів Сіміана і майже до Лабрусса і Вілара кон'юктурний аналіз був – користуючись термінологією Вілара – зосереджений і на «економічному часі як творчої сили, яка творче підкоряється своєму власному ритму. Цей інтерес знайшов вираження у різноманітності роздумів щодо зростання, яке надихалося багатьма джерелами. В цілому, проте, чи навряд буде помилкою сказати, що французьке тлумачення економічного зростання прийняло форму вивчення умов, при яких в рамках даної системи це зростання можливе. Майстерна книга Л.Р. Ладюрі «Селяни Лангедоку» (1966 р.), яка у значній мірі зробила висновки і завершила працю покоління, може слугувати тому показовим зразком. Ця праця – спосіб реконструкції довготривалого аграрного циклу, який відбувався з XIV по XVIII ст., з чергуванням фаз зростання і спаду в рамках зростання моделі, перемінні якої, (в кінцевому рахунку, на думку Л.Р.Ладюрі, демографічні), перешкождали будь-якій радикальній трансформації.

Чи можливо вважати цю історію «статичною», як, швидше за усе, у порядку епатажу, назвав її сам Ладюрі декілька років по тому? Зрозуміло, ні, але прихильники, які переконані, що вони відкрили дещо дійсно важливе були цілком загіпнотизовані перепонами та інерцією минулого, довготривалістю часових періодів та незначним характером змін. Безумовно, найбільш стійким прихильником і поборником цього підходу був Бродель. Його перша і значна книга «Середземномор'я» (1949 р.) поділялася на три частини. Перша була присвячена майже статичному часу географічного середовища (обмеженого Середземномор'ям) і начебто незмінними умовами, які вони нав'язували людям; у другій частині мова йшла про соціальний час і, у першу чергу, про економічні коливання, які визначали зусилля людей протягом століття, але не залишалися

поза увагою держава і суспільство; у третій частині, розглядалися події і цілеспрямована людська діяльність та робились спроби зрозуміти їх у контексті системи, яка склалася. Проте, не доводиться сумніватися у тому, що найбільше значення Бродель надавав саме довготривалому часу. Він зазначав, що вірить в реальність дуже повільної історії цивілізацій в їх первозданних глибинах, в їх структурних і географічних пераметрах. Без сумніву, зазначав він, цивілізації в їх найбільш цінних проявах смертні; вони засліплюючи ссяють, а потім помирають тільки для того, щоб розквітнути знову і в інших формах. Проте такі драматичні зміни рідкість, ніж вважає багато хто з людей. І вони не руйнують усе без розбору. У будь-якому регіоні будь-якої цивілізації соціальна сутність може не раз і не два змінюватися майже повністю, не торкнувшись при цьому глибині структурні характеристики, які усе ще будуть разюче відрізняти ту, або іншу цивілізацію від сусідніх з нею. Більше того, існує дещо ще більш повільне, ніж історія цивілізацій: майже статична історія людей в їх інтимному зв'язку з землею, яка підтримує і підгодовує їх. Цей діалог повторюється безкінечно, повторюється стільки раз, скільки це взагалі може тривати. Він може змінитися, і навіть змінюється поверхово, але при цьому настійно зберігає свою суть, яка, буцімто, є такою, що не чутлива до руйнівної дії часу [14].

Ця ідея була пізніше по-новому сформульована у більш упорядкованому вигляді у знаменитому тексті 1958 р. про довготривалий час. Бродель характеризує її так: «зміна стилю» і «позиції», «крутий поворот у бік думки», «нова концепція соціального». І, як висновок: «Усе крутиться навколо цього» [15].

Слід відмітити, що небагатьом історикам вистачило сміливості наслідувати зухвалому прикладу Броделя. Безсумніву, його ідеї здійснили вплив, радикальним чином нормалізувавши різноманітність глибинних тенденцій, які проявляли себе з тієї пори, коли ранні «Анналі» уперше зробили акцент на аналізі систем і системних змінах, віддавши їм пріоритет порівняно із змінами чисто соціальними. «Феодальне суспільство» Блока і февраська концепція історії ментальностей, про що ми скажемо пізніше, стали чудовим прикладом нового підходу. Протягом чверть століття після другої світової війни у

французькій історіографії домінувала «повільна» історія глибинних структур. Зрозуміло, що не було простим співпадінням і те, що в ці роки інтерес більшості французьких істориків був зосереджений на середньовіччі та ранніх періодах нового часу, на «довготривалому часі» існування суспільств, які передували промисловій революції. Звідси також зрозуміло, чому, наслідуючи прикладу блоковській праці де мова йшла про «характерні риси аграрної історії Франції», аграрна історія набула такого значення у працях Ф. Мевре, М. Губера і Е. Ладюрі, а також Ж. Дюбі, Р. Баереля, П. Тубера та ін. [2]. Село слугувало наочним прикладом повільної еволюції, і історики аналізували його в контексті аграрних і соціальних систем, і структур, підкреслюючи зв'язок людини з оточуючим середовищем: практично кожний випадок розглядався в рамках окремої провінції або регіону. Звужуючий фокус дозволяв зробити аналіз більш тонким за рахунок вивчення взаємодії між багаточисельними типами явищ протягом довготривалого періоду часу.

Друга особливість названого підходу до економічної і соціальної історії полягав у систематичному використанні кількісних методів, що на перший погляд може здатися парадоксальним, оскільки представники цієї течії цікавилися, головним чином, періодами, які залишили обмежену кількість документів з цифрами взагалі, не говорячі вже про статистичні записи. Проте дослідницькі спроби цього часу приводили до розкриття нових, раніше вже використовуваних документальних ресурсів і методів їх розробки

Історія грошей і, особливо, цін стала свого роду оселком, на якому відточували багаточисельні дослідницькі колективи як в Європі, так і у США, свої методики. У проміжку між 1930 та 1950 рр. ці методики були застосовані до історії прибутку, торгівлі і виробництва. Потім настала черга систематичної розробки демографічних архівів, особливо приходських записів, з використанням методів, які були удосконалені статистиком Л. Анрі та істориком М. Ферро у 1956 р. – методів, які в кінцевому рахунку призвели до народження нової генерації дослідників, які використовували нотаріальні архіви, земельні акти і дані про промисловість. Історикам довелося вчитися рахувати і порівнювати.

Ця програма, яка мала на увазі рекомендації Сіміана від 1903 р., знайшла подальше продовження у працях і лекціях Лабрусса, а її здійснення стало справою рук як окремих істориків, так і цілих авторських колективів.

В якості зразків індивідуального дослідження, яке знайшло виключне визнання, можна навести масштабні дослідження П.Шоню (у співробітництві з Х.Шоню) про іспано-американську торгівлю у XVI ст., яка базувалася на архівах із Каса де ла Контратасьон де Індіас (Севілья): 12 тис. сторінок, включаючи 5 тис. сторінок статистики, які містили кількісні дані про цілий світ протягом півтора століть, які були вирішальними для економічного розвитку Європи на початку нового часу [16].

Що стосується колективних праць, то Центр істориків-дослідників Практичної школи ініціював ряд досліджень, які були сфокусовані на броделівському Середземномор'ї і портів щодо їх діяльності, морську торгівлю і циклічні економічні зміни. З'явилися і перші роботи, які були присвячені соціальним структурам [17], і цілий ряд праць під егідою Національного інституту демографічних досліджень – сотні монографій про окремі приходи, в яких вивчалися демографія Старого порядку [18].

Претендуючи на максимально вичерпне досягнення економічних і соціальних реалій, дослідники, проте, не гналися за точністю виміру, тим більше, що частіше за все вони не були забезпечені джерелами. Їх метою було швидка оцінка, або, користуючись улюбленим виразом П.Шоню, загальний підсумок. Проте і це визначення не дає уявлення про те, яка була реальна мета. Оцінюючи у 1971 р. плюси і мінуси довготривалого експерименту, Фюре вказав на головний висновок: квантитативна історія потягла за собою зміну в самій концепції історичної праці. Наслідуючи рекомендаціям Сіміана, історики домоглися усе ж таки подолати виключну розпливчатість предметів історичного знання. Вони послідовно напрацювали «конструктивістський» підхід, розробляючи дані своїх власних джерел у світлі експліцитно вираженої цілі, робочої гіпотези. Вони навчилися критично підходити до джерел і опрацьовувати їх послідовно, засобом, який піддається контролю, який може бути

відтворений і перевірений експериментально. Замість традиційної критики джерел нові методики зробили акцент на формалізації джерел і критеріїв їх перевірки. Короче кажучи, історики сформулювали узагальнюючі норми експериментального джерелознавчого аналізу.

Таким чином сучасний історик зобов'язаний подолати свою методологічну наївність, замислитися над тим, як саме вибудувати, що йому відомо. Як усі соціальні науки, хай, можливо, і із запізненням, історія сьогодні рухається від імпліцитного до експліцитного, як стверджував Ф.Сіміан. З часом його думка знайшла своє підтвердження [2].

5. Пошуки стандартів наукового дослідження

Як це буває, успіх наукової дисципліни багато у чому визначається існуванням чітко сформульованого стандарту дослідження. Поза сумнівом, однією з причин привабливості руху «Анналів» у повоєнні роки була наявність в його багажі відтворюючих моделей: прецедентів, визнаних у науковому середовищі підходів, набору випробуваних і точних методик, якогось формату. Динамізм економічної і соціальної історії виначався, з одного боку, масштабом тих, хто викладав спеціальності та організовував дослідницькій процес, з іншого – набором гіпотез, які розглядалися.

Проте, важливу роль відігравали ще дві обставини: по-перше, молоді історики починаючи свою дослідницьку діяльність, мали приклади для наслідування, а по-друге, вони могли розраховувати на досягнення мети (частіше за усе – докторської дисертації) протягом певного відрізка часу та на дружню підтримку наукового співтовариства, в рамках якого працювали. На підтвердження можна навести приклад від зворотнього. Історія ментальностей, що було предметом гордості «Анналів», і яка мала в якості зразків чудові праці Блока, Февра і Жоржа Лефевра протягом 20 років після 1945 р. виявилася практично забутою. Зрозуміло, що можна не погоджуватися з тим, що причиною цього стало заміщення центру уваги на інші фактори, які давали, як тоді здавалося, ключ до розуміння історичних процесів. І тим не менш, вірно і те, що зразки, які були дані батьками – засновниками, виявилися складними для наслідування – не тільки тому, що це були великі праці, але і в силу того, що їм не вдалося сформулювати стандарт дослідження, який можна було б застосовувати в академічних дослідницьких проєктах. Його не було майже до кінця 60-х років, коли з'явилися перші квантитавні (або, як тоді їх називали, «серійні») дослідження з історії культури, які привабили до себе значну кількість студентів завдяки як новизні тематики, так і тому, що була сформульована методологія, яка піддавалися повторенню. Першими працями такого роду стали праці М. Вовеля [19] та Л. Пероса [20], які детально

прокоментував П.Шоню і зазначив, що вони приведуть до «третього рівня квантитативності».

Новаторство, установка на «можу і роблю», підтримка досліджень (матеріальна і іншого роду), як і неминучий в такій ситуації конформізм, у сукупності допомагають пояснити успіх даного історіографічного підходу, який вийшов на центральні позиції у Франції, а зодовго до цього – в інших країнах. Серед інших причин привабливості руху – його відкритість та еkleктизм. Будучи інтелектуально відкритим, він вітав істориків різних шкіл, в тому числі і тих, у яких теоретичні установки серйозно відрізнялися від власних. Так, не будучи марксистом, Лабрусс (симпатизував соціалістам) добре знав праці К.Маркса і завжди розглядав себе спадкоємцем Сіміана. Бродель уникав будь-якої відкритої декларативності щодо теоретичної прихильності (за винятком, мабуть, Вернера Зомбарта); Вілар, який відкрито вмонтував свою працю у рамки марксистської теоретичної перспективи, був тим виключенням, яке лише підтверджує правило) [21]. У наступному поколінні Ле Руа Ладюрі перший зразок теорії побачив у вченні Томаса Мальтуса, потім за ним Фюре як на авторитет в теорії посилався на Алексіса де Токвіля і Раймона Арона. Названі історики публічно заявили про свої пристрасті, але більшість з тих, хто приєднався до руху «Анналів», не відчувало потреби в тому, щоб проголошувати будь-яку ортодоксію, від них, у будь-якому випадку, ніхто і не вимагав.

Куди більша увага всередині «Анналів» приділялася методології, проте теоретичні дебати були рідкістю. У повній згоді з новим емпіризмом – або, якщо завгодно, критичним позитивізмом – питання методологічної ефективності абсолютно переважали над теорією. Дискусії у сфері методології були украй жорсткими. Наприклад, З. Баерель у 60-ті роки був витісненим із науки лабруссівським оточенням майже на 20 років, не дивлячись на те, що він був далеким від лабруссівських підходів. При цьому, слід відмітити, що М.Емар у передмові до його книги підкреслив її важливість [22]. І це стосується не тільки філософії історії, яка була виключена із французької історіографії з кінця ХІХ ст., але і історичної праці взагалі, включаючи ідеологічні твердження, які

були в них закладені. Єдиною, широко відомою працею у ці роки (і досі), яка широко цитувалася, це була праця-роздуми М.Блока «Апология історії, або Ремесло історика». Але, слід зазначити відсутність тоді і до останнього часу у Франції епістемологічних і філософських дискусій, на кшталт тих, які розгорталися у США і Англії, Можна не приймати, або приймати це, аде безсумніву одне: сила руху «Анналів», його здатність приваблювати на свою сторону нових прихильників лише зросли.

Напрочуд враженню, яке складалося на перший погляд і, можливо, як таке, свідомо культивувалося «Анналами», цей рух ніколи, навіть у самі бойові роки, не був закритим всередині, а тим більше не був клубом для обраних.

Зрозуміло, рух означив свої методологічні позиції, але вони ніколи не були бар'єром, який не можна було подолати для спілкування між істориками. Так, Ренувен був тоді «другим я» Лабрусса у Сорбоні та одночасно прихильником нового підходу до історії міжнародних відносин, підходу, який виходив за межі власної дипломатичної історії і такого, який враховував, окрім усього, географічні і геополітичні реалії, економічні і демографічні міркування, ментальні особливості. Ренувен починав свою діяльність у 1930-ті роки з роздумів про першу світову війну і остаточно себе знайшов лише у 50-ті роки [23]. Надо розуміти, що цей напрямок в історіографії мав мало спільного з тим, за що виступали «Анналі»: як приклад, в журналі фактично не піднімалися політичні питання, які цікавили Ренувена, який, окрім іншого, мав підтримку в особі слухачів Інституту політичних досліджень і спирався на його можливості. Проте, серед «грандбаронів», які керували французькою академічною політикою в галузі історії, співробітництво було швидше правилом, ніж виключенням. У ті роки французьке наукове товариство усе ще було закритим, і вчені, які були відомі завдяки новаторству, залишалися меншістю. Але не варто думати, що, буцім то, зміни сприймалися в обстановці консенсусу або широкого схвалення. Слід відмітити, якщо щось і структувало позиції істориків у ці політично напружені роки, то це швидше ідеологічні, ніж теоретичні, або методологічні розходження в думках. В цьому контексті можна навести два приклади.

Це Р. Мунь'є і його школа істориків. Він домінував у Сорбоні в галузі ранньої нової історії, зробивши собі ім'я серйозною дисертацією щодо продажу посад в роки абсолютистської монархії, в якій запропонував соціальний підхід до ключових соціальних інститутів [2]. Цікаво, що ця праця була присв'ячена пам'яті Ф.де Куланжа. Пізніше Мунь'є відчув на собі сильний вплив американської соціології. Історіографія, прихильником якої він був, в цілому не опонувала лінії «Анналів»; в меншій мірі була пов'язана з кількісними методами. Проте, вона, тим не менш, була націлена на працю з тими ж самими архівами і намагалася розкрити механізми функціонування старих суспільств. Не дивлячись на це, наприкінці 50-х років розгорнулася палка дискусія між Лабруссом і його прихильниками, з одного боку, і Мунь'є та його школою – з іншого. Стрижнем полеміки став конфлікт який був у значній мірі заідеологізованим. Прихильники Мунь'є звинувачували Лабрусса у надмірному «еконізмизмі» або, принаймні, у надшвидкоручній вірі у детермінацію історії матеріальними силами. Центром розбіжностей стало питання про те, чи були суспільства Старого порядку класовими або, як стверджував Мунь'є, суспільством соціальних груп? Мунь'є робив акцент на соціальній ієрархії, яка була заснована у більшій мірі на повазі і лояльності, ніж на багатстві, роді діяльності чи місці у процесі виробництва. Мунь'є, у політиці оголосивши себе консерватором, нападав на прихований «марксизм», який вважався йому в кожному французькому університеті.

Спустя покоління ця дискусія стала занадто вже далекою від проблем сьогодення, а саме – не по відношенню до стратифікації, питання якої завжди є актуальним, а швидше, з точки зору, погано замаскованої ідеологічної підоплека суперечки. Протягом десяти років на різному рівні і з різних приводів вона мала місце серед істориків. Відголоски якої мають місце і сьогодні. Розпочинаючи з комфорту з приводу інтерпретації «народних» повстань XVII ст. і майже до колоквиуму 1965 р. в Сен-Клу, який ознаменував тріумф соціальної історії, ці суперечки забирали значну частину сил і енергії, які далеко не завжди себе окупували глибиною дискусій. Дискусія, яка відбулася в Сен-Клу (1965 р.), про народні повстання була ініційована перекла-

дом на французьку мову (за підтримки Практичної школи вищих досліджень) книги Б. Поршнева «Народні повстання у Франції у 1632–1648 рр.», яка спочатку була відома у Франції за її німецьким перекладом (1954 р.) [2].

Другий приклад – полеміка щодо інтерпретації Французької революції, яка розгорнулася в середині 60-х років. Вона розпочалася після того, коли молоді історики Ф. Фюре і Д. Ріше запропонували розглядади революційні події через призму «*longue durée*», застосованого до економічного розвитку XVIII ст. Слід відмітити, що Фюре формувався як учений під керівництвом Лабрусса, і його підхід в цілому тоді вписувався в рамки лабруссівських поглядів, хоча учитель, можливо, прийняв би далеко не усі положення концепції свого учня. Фюре і Ріше підкреслювали стихійний характер певних аспектів революційного процесу, зокрема, у пресловутій гіпотезі «заносу» (*degarage*), яка була ними висловлена, висувалась ідея того, що на певній точці розвитку Революція «злетіла з гальм» [24].

Слід до того враховувати, що у Франції історія Революції – тема першорядного значення. Це територія, доступ до якої відкритий далеко не усім. І як результат, Фюре і Ріше накликали на себе невдоволення з боку А.Собуля, останнього з могікан в ряду великих істориків, представників якобінської традиції історіопису, охоронців святинь і храмів Революції. Собуль теж був учнем Лабрусса, а також і Ж.Лефевра, він став адвокатом соціально-історичного підходу, який знайшов вираження не тільки в його дисертації про санкюлотів, але і в серії статей, які були надруковані в «Анналах» [25].

Таким чином, це була внутрішня суперечка в таборі соціальної історії, але у той же час – конфлікт політичний: Собуль був активним членом Французької комуністичної партії, з якої Фюре і Ріше вийшли у 1956 р., за що з подачі бувших товаришів вони були позначені як ренегати. Якщо зрозуміти більш глибоко цю суперечку, то мова йшла про ідеологічний конфлікт. Тема Революції до того часу перетворилась у вотчину ортодоксії, і це, безумовно, вплинуло на цю суперечку, ніж будь-яка методологічна розбіжність, залагодити яку не було особливо важко. Фюре в майбутньому зробив блискучий аналіз цієї ортодоксальної інтерпретації [26].

6. Мета програми «Анналів»

Протягом півстоліття програма «Анналів» мала з М. Блоком мету створення емпіричної міждисциплінарної науки, центром якої повинна була стати історія оскільки інші соціальні дисципліни не зразу знаходили своє визнання у вишах Франції і за історією протягом довготривалого часу зберігалися привілеї старшинства і публічного визнання, як зазначає Ж. Ревель. Проте Ф. Бродель, якому було доручено підготувати проект розділу звіту (1957 р.), окреслюючи подальші завдання «Анналів», підкреслював, що вони полягають в організації гнучких, чутливих до вимог часу структур. Він зазначав, що усі гуманітарні науки, незалежно від того, наскільки вони освячені традицією, мають спільні точки перетенання, інакше кажучи – пропонують різні погляди на одні і ті ж соціальні або гуманітарні реалії. А якщо це так, то і в залежності від інтелектуального клімату в суспільстві були, є і будуть фази відповідної конвергенції і сегрегації цих дисциплін. Він підкреслював, що коли нові науки – а, таким чином, і нові методи, або нові точки зору – народжуються, коли дисципліна вкорінюється, захищаючи свою територію від вторгнення сусідів, – це фаза сегрегації. Як приклад він наводив у розвитку демографії, соціології і етнографії. Далі він запитував, а чи будуть здатні – на фазі конвергенції – традиційні дисципліни асимілювати нові напрацьовані результати? У цьому напрямку розвивалася економічна і соціальна історія, а також психологія. На сьогодні, зазначав він, коли завершився період відносно хаотичного розвитку ряду нових наук, виникає потреба в усезагальній конвергенції. Інакше кажучи, у «розподілі» напрацьованого і систематичних зусиллях, які спрямовані на те, щоб вийти за межі застарілих поглядів [27].

Таким чином, мета, яка була накреслена, полягала у тому, щоб і надалі наслідувати тенденціям, які проявили себе в поточній науковій діяльності.

Проте, за Ревелем, на кінець 1950-х років, ці зміни здійснювалися дуже повільно. Деякі галузі досліджень характеризувалися відставанням від вимог часу, інші у той чи іншій мірі виривалися вперед. Як приклад, антропологія, яка

протягом 30 років відігравала центральну роль в соціальних науках, не знаходила прихильного прийому майже до 1960-х років. За межами незначної групи спеціалістів повільно знаходили читача твори К. Леві-Стросса. Відомі його праці: «Елементарні структури спорідненості» (1949 р.), «Сумні тропіки» (1955 р.), але широко відомим його зробила праця «Структуралістська антропологія» (1958 р.). Праці інших вчених ще довго добивалися свого визнання. Окрім складності сприйняття матеріалу існували проблеми, які були пов'язані з повільною і часто відстаючою від часу інституціоналізацією дисциплін, які по новому формувалися. Так, як зазначає Ревель, тільки у 1964 р. в університетах Франції філологічні факультети були переназвані у факультети філології і гуманітарних наук; і тільки у 60-ті роки соціологія, етнологія і лінгвістика напрацювали повноцінні і самостійні навчальні плани.

Надзвичайна довготривалість становлення соціальних наук, пояснюється частково і тим, що у Франції в цей час спостерігається надзвичайний тиск «структуралістського наступу». Антиісторична риторика структуралістів часто носила нестерпний характер щодо опонентів. Цьому сприяло ряд факторів: структуралісти пропонували нові методи дослідження, які були дуже схожі з методами дисциплін, що виокрмилися раніше, вони розвивали нові теорії, а окрім того – і цей момент заслуговує більшої уваги, ніж йому, за звичай, надається, – бажали вивільнитись від пут інтелектуального і інституціонального панування історичної дисципліни.

Ще до того, як дискусія набрала обертів, Бродель підсумував її основні пункти у статті «Довготривала часова протяжність» (1958 р.), де він роздумував про стан соціальних наук на той момент [28]. Його діагноз був не радісний, він зазначав, що соціальні науки знаходяться в стані «загальної кризи», що вони «придушені своїм власним прогресом» і стоять перед спокусою закритися у власних рамках під тим приводом, що у кожній з них – своя специфічна сфера компетенції. Його аргументація розпадалася на два рівня. Бродель настоював на принциповій значущості часового виміру в аналізі соціальних фактів, що, безумовно, затверджувало невід'ємне місце історії в ряду соціальних наук. В

стратегічному плані, в певній мірі передбачаючи кризу, що насувається, він у той же час виступив на користь мінімалістського, «екуменістичного» трактування міждисциплінарної практики, у рамках якої «історія – можливо, найменш структурована з усіх гуманістичних наук – відкрита урокам, які отримали її різноманітні сусіди і тому намагається по-новому переосмислити їх» [29]. Це дуже помірне трактування ситуації із врахуванням тих виключно сильних позицій, які займали в соціальних науках особисто Бродель та дисципліна яку він представляв. Вчений розглядав гуманітарні науки як дисципліни, які стоять на спільному ґрунті, а історію – як свого роду *Lingua franca*. Помірність його пропозицій не могла попередити структуралістський натиск, який скоро розпочався, але, мабуть, допомогла обмежити збитки які були зроблені. Більше того, ці пропозиції стали натхненним початком для майбутньої стратегії відстоювання попередніх позицій, які історики – діючи емпірично і, мабуть, не до кінця усвідомлюючи зміст своїх дій, – поширили на територію самих соціальних наук.

Проте не слід детально затримуватись на структуралістському епізоді, який ще потребує свого історика [30]. Структуралізм, недивлячись на декларовану єдність, поєднував в собі ряд цілком вагомих гетерогенних явищ, Усе розпочалося із спроби запозичити у Леві-Стросса та Р. Якобсона їх суворі методи і підігнати їх відповідно до систем спорідненості та фонологічним контрастам в лінгвістиці. Як наслідок, отримали багатоголосицю, в якій знайшлося місце самим різноманітним точкам зору, починаючи від модельного підходу до соціальних наук (який було представлено у праці Ж. Дюмезіля з історії релігії, яка отримала запізне визнання у 60-ті роки) і закінчуючи різноманітними варіаціями генералізованого формалізму, який претендував як на роль «енергії», здатної революціонізувати усі типи аналізу, так і на роль усеохоплюючої інтелектуальної моди. Структуралізм став і тим, і іншим, але у першу чергу – новим сциєтизмом. Леві-Стросс безупинно нагадував що його дітище слід відносити до розряду «точних» наук – на противагу гуманітарним дисциплінам з їх традиційними методами досліджень [31]. Як наслідок,

структуралізм перетворився в агресивну наукову ідеологію, чим і привабив учених з багатьох галузей науки, які мріяли про переконливий, з наукової точки зору, моделі. Поворот до марксизму, який був продемонстрований у ці роки Л. Альтюсером, гарний цьому приклад. Він думав, що йому вдалося визначити розрив, який відділяв науку від ідеології.

Без сумніву, на успіх цієї моделі вплинуло багато факторів, наприклад, захоплення формалізмом, що властиве певній частині інтелектуалів, які розчарувалися в сучасній їх історії, на яку ще раніше багато хто з них покладала свої сподівання. Здавалося, що знову воскресла стара ідея уніфікації соціальних наук на основі єдиного запропонованого методу – проект, початок якому дали на зламі століть Дюркгейм, його учні, однодумці. Гнучка, емпірична на підставі своєї концепція міждисциплінарності, яку захищали і втілювали два перших покоління «Анналів», набула опонента в особі самозваної «унітарної епістемології», яка відхиляла будь яку наукову традицію, яка подавала хоч будь-які ознаки пасивного, але супротиву. І не випадково, зрозуміло, ця нова епістемологія висувалася головним чином дисциплінами маргінальними, відносно маловажливими в рамках академічної системи (такими, як антропологія, лінгвістика, семіотика – у меншій мірі – соціологія), або ж не предствленими в ній взагалі (психоаналіз). Картина таж сама, що і півсторіччя назад. Зрозуміло, не було випадковістю і те, що структуралізм був сприйнятий головним чином дослідниками з філософською освітою, які продовжували практикуватися в галузі соціології, або етнології, як це було колись прийнято у Франції. І тому, в черговий раз, в ролі звинуваченого виявилася історія, тільки аргументи на цей раз були іншими. Так, згідно Леві-Стросса, функцією історії оголошувалась виключно хронологічна – яка передбачала науковий, у суворому розумінні цього слова, аналіз – робота, чия оригінальність і особливість цілком полягає в усвідомленні відносин до і після [32]. У широкому розумінні, структуралістський аналіз був націлений на наробку граматики висловлювань у зв'язків, які дозволяють ототожнювати

соціальні реалії з безсуб'єктивними процесами, і в цьому плані він, мабуть, абсолютно не узгоджувався з історичним підходом.

Як би там не було, історіографія, яка розвивалася навколо «Анналів», витримала претенціозний тиск структуралізму, і це стало можливим з двох причин.

Перша причина – концепція руху «Анналів» як таких, які цікавилися не стільки формами і модальністю соціальних змін, скільки ідентифікацією стійких систем. Це відноситься, по крайній мірі, до роботи яку здійснювали Лабрусс і Бродель в галузі економічної історії. Ще більш разючий приклад – історія ментальностей, одним із перших представників якої виступив Февр. Цей дослідницький проект виріс із систематичної критики історії ідей, яка практикувалася істориками літератури і філософії. Февр критикував останніх за те, що вони поглинули в абстрактних, відірваних від часу конкретики дискусіях, та за анахронізм в інтерпретації минулого, особливо, за настирне викривлення психологічних реалій минулого внаслідок апеляції до категорій спільного характеру. Февр постійно атакував тих, хто в своєму намаганні переосмислити системи багатовікової давнини, не замислюючись при цьому, як ці системи співвідносяться з іншими проявами, які були породжені тими ж епохами, діють всупереч вимогам історичного методу, тих, хто споглядає ідеї, які породжені відірваними від плоті розумом, які живуть власним часовим і позапросторовому часі життя, та кують дивні ланцюги із умоглядних і внутрішньоцільних ланцюгів [33]. Замість історії, яка сфокусована, на думку Февра, виключно на ідеях, яка оцінює культурні діяння за їх номіналом і яка задовольняється категоріями творіння, спорідненості і впливу, історик пропонував підхід, який розглядав ідеї, твори та засіб поведінки в соціальному контексті, із якого вони з'явилися на світ.

У той же час Февр залишився абсолютно таким, що не сприймає іскусу детермінізму, який зводив культурне до соціального, більше того – відкрито відхиляв його. Февр, швидше, намагався зрозуміти сукупність культурних явищ як один із компонентів складного і мінливого переплетіння соціальних

факторів, які постійно взаємодіють один з одним, і описати культуру як узгоджену інструментально-знакову систему, яка трактується в термінах не близькості, але дистанції. Він відзначав, що, по-суті, людину XVI ст. слід розуміти не через її співставлення з нами, а через її зв'язок із власними сучасниками. Просуваючись від проявів культури до умов, які створили можливість для їх появи, потрібно сподіватися на розуміння як єдності культури, (або її «структури» – за висловленням Февра в праці 1942 р. «Проблема невір'я у XVI столітті: релігія Рабле»), так і її специфіки. Мова йде не про те, що «Аннали» – це свого роду нерозгорнутий структуралізм, таке твердження важко довести, а швидше про те, що висунутий ними зразок аналізу опинився, безумовно, в стані кращому за інших протистоянь структуралізму і витримав його ярливі атаки [34].

Друга причина, за якою «Аннали» встояли, коріняться у стратегії, стихійно висунутої істориками щодо бувших партнерів, які стали тепер джерелом занепокоєння. Вона полягала у визнанні досягнень останніх і спробі оформлення нових аль'янсів, які швидше нагадували гібриди, і які закликали до захоплення територій інших соціальних наук. Приклад тому – історична антропологія, яка у ті роки процвітала, і яка в багато у чому продовжувала, хоча і після довготривалої перерви – те, на чому зупинилася стара історія ментальностей. Антропологічна історія сфокусувала свою вагу на проблемах, які близькі власне антропології: на системі спорідненості, а пізніше – на міфології і процесі створення символів. Як завжди було, в таких випадках, історики запозичили у антропології її ідеї і методи. Праця старшого покоління зараз постала у новому світі: так, наприклад, свого роду доповненням до праці Ж. Дюмезиля щодо індоєвропейської міфології з'явилась монографія Ж.-П. Вернана «Міф і думка у греків». Їх прикладу наслідувало покоління молодих істориків, і серед них – П. Відаль-Наке, М. Детьєнн, а в медієвістиці – Ж.Л. Гофф.

Конвергенція історії і антропології стала самим помітним, самим плідним і довготривалим за часом, але зовсім не єдиним проявом цієї тенденції. Паралельно робилися спроби щодо перегляду взаємовідносин історії з

лінгвістикою (Р.Робен) і психоаналізом (А. Безансон і М. де Серто, підходи яких дуже різнилися), як зазначає Ж.Ревель, і події тут розвивалися по-своєму. Навіть марксизм Л. Альтюсера, який був піднесений у ще більший ступінь непримиренності послідовниками філософа, – і той зачепив істориків за живе, хоча і був, безумовно, найбільш антиісторичним із структуралістичних течій, як зазначає Ревель. Він зазначає, що визначення ідеології, яке дане Альтюсером, було взято на озброєння цілим рядом ведучих істориків, включаючи медієвіста Ж.Дюбі. Зрозуміло, наголошує він, що потрібно зробити поправку на вплив моди, особливо в термінології, прийняти до уваги престиж, який був завойований працями структуралістів від Барта через Леві-Стросса і до Фуко. Надалі, говорить він, потрібно врахувати різноманітність, якщо не гетерогенність, того, що виступало під гаслом структуралізму і сприяло зростанню його впливу. Проте як би там не було, захоплення істориків структуралізмом обернулося переглядом цілого ряду позицій, які устоялися, це дозволило історії і далі приймати участь в діалозі соціальних наук із якою вона протягом певного часу була, здавалось би, виключена, як зазначає Ж.Равель.

Стратегія істориків здійснювалась спочаку цілком спонтано і тому цілком ефективно, дозволивши історії не тільки пережити складне десятиліття, але й поповнити свої наукові здобутки новими засобами до існування. Ключову роль у розвитку дискусії відіграла праця М.Фуко. З усіх структуралістів Фуко багато у чому стояв ближче за інших до істориків і інколи використовував таку спорідненість для того, щоб дистанціюватися від базової своєї дисципліни – філософії, навіть ціною прочитання його праць істориками, виявлялися неминучі, в таких випадках, непорозуміння і двоякість.

Дійсно, в «Археології знання» (1969 р.), особливо в її перших розділах, Фуко проводить паралель між своїм підходом і підходом «Анналів», підкреслюючи важливість послідовностей, систем і розривів в структурах дискурсу. Таким чином, Фуко не тільки звернувся за підтримкою до історії, але і винагородив її власним визнанням. У 1971 р. «Анналі» змогли зробити висновки стану дискусії або, швидше, ситуації у спеціальному випуску, який отримав

назву «Історія і структура», у виддані якого приймали участь ряд структуралістів. Він починається з оглошення про припинення «військових дій», підкреслюючи, що війна між історією і структуралізмом не відновиться. Скориставшись затишшям, А. Бюрг'єр запропонував по-новому глянути на питання, а саме, якщо відмова від історії, мабуть, сприяла кристалізації цього альтернативного руху забезпечивши йому певну згуртованість, то це тому, що цим дисциплінам у першу чергу був необхідний розрив з істористським шаблоном, під який усі вони спочатку підгонялися. Під «історицизмом» він мав на увазі постійну тенденцію до зміщення аналізу від вивчення феномену до вивчення його походження (генетичне пояснення) і тенденцію до різноманітності підходів з тим, щоб, перекидаючи м'яч між ними, експлуатувати невичерпні можливості діалектичного судження (роз'яснення у термінах зовнішньої причинності).

Таким чином, вітер знову подув у вітрильники історії. Усіх основних учасників дискусії закликали зібратися на територію, на яку з самого початку претендували «Аннали», а саме, якщо структурний аналіз полягає у виявленні довготривалих характеристик, у розкритті системи трансформації, зумовленої певними системними законами, як відмічав А. Бюрг'єр, тоді історикам слід визнати, що вони давно вже знайомі з цим підходом, навіть якщо це пов'язано з ризиком породити уяву, буцімто вони в черговий раз претендують на якесь головування [35]. І як зазначає Ревель, цілком можна було сказати, що війні покладено кінець. Здавалося, що прийшов час для нового порядку речей, і, як це водиться, він співпав із зміною поколінь. У 1965 р. пішов із Сорбони Лабрусс, його спадкоємцем став П. Вілар. У 1972 р. подав у відставку в Коллеж де Франс і віддав повноваження в Практичній школі вищих досліджень Ф. Бродель. Ще раніше, в 1969 р., він передав редакторство в «Анналах» триумвірату: медієвісту Ж. Л. Гоффу (який прийняв на себе і головування в Школі), досліднику історії раннього нового часу Е. Л. Р. Ладюрі (змінив Броделя в Коллеж де Франс) і історика новітнього часу М. Ферро (з 1964 р. виконував обов'язки секретаря журналу).

Зрозуміло, зміни носили більш широкий і глибокий характер: ключові історичні кафедри в Парижі та в провінції очолило покоління істориків, які отримали освіту зразу після другої світової війни. Процес цей в момент своєї кульмінації став особливо очевидним тому, що співпадав з вражаючим зростанням числа академічних посад в університетах за слідами кризи 1968 р.: між 1967 і 1983 рр. кількість повних професорів, асистентів і старших асистентів подвоїлось. Як відзначає Д.Роже це зростання почалося фактично з середини 1960-х років [36]. Історія, таким чином, була представлена значущіше, ніж будь-коли, особливо в університетах, де вона привабила багатьох студентів – їх кількість зростала ще більше, ніж число викладачів. Відповідно, зросла кількість академічних газет, статей і захищених дисертацій.

Зміни в історичній професії відбувалися у сприятливій атмосфері, властивій не одній тільки Франції, але саме тут вона досягла особливого розквіту. У 70-ті роки увага широкої аудиторії, далеко за межами академічних кіл, звернулася до історії в якості зручної, хоча і заперечливої точки зору відлік можна брати з травня 1968 р. В університетах розпочалися соціальні рухи, які мали власні утопічні погляди на майбутнє, яке розумілося як визволення від соціального примусу. Дійсно, цей рух можна було розглядати як відкидання сучасного йому суспільства, яке розумілося як джерело довічного насилля над індивідумом та окремою групою.

Ще, до того, через декілька років настав світовий економічний спад. У Франції він знаменував кінець Славетного Тридцятиліття і початком занепаду в економіці, яке відбувається, з деякими коливаннями і по сей день. Оптимізм повоєнних років поступився місцем невпевненості відносно змісту історичних принципів, який був очевидним ще учора. Прогрес – це бойове гасло епохи стрімких змін – більше не сприймався як дещо гарантоване. Дійсність уявлялася невизначеною, майбутнє здавалося прихованим; зате минуле стало надійним місцем для інвестицій. Як наслідок, намітилась широка зміна відносин у суспільстві до минулого і трансформація того, що може бути названо «режимом історичності». Тепер, якщо люди і бажали будь-чого від

історії, то вже не уроків, не відсотків, не шляхів розуміння дійсності, а швидше укриття, де вони могли б сховатися від невизначеності поточного життя. Історія стала екзотичним царством, ретроспективною утопією, яка поставила свій стяг на ґрунт абсолютного «десь там» за зразком етнологічної літератури, яка займалася в цей час тим же самим..

Поряд з трансформацією історії як науки, саме докорінну зміну відчула природа її аудиторії. З кінця XIX ст. у Франції відрізнялися дві основні категорії читачів історії. По-перше, «широка публіка» (термін з відтінком призириловісті), для якої існувала *la petite histoire* – белестристична історія, історія анекдотів, яка користувалася незначною повагою в академічному середовищі. По-друге, фахівці і освічені любителі історії, які у широкому розумінні слова були реальними або потенційними творцями цієї дисципліни, для яких, власне, і видавалися праці вчених.

Проте, на сьогодні, такий занадто спрощений поділ читацького корпусу виявився під запитанням. Уперше з часів Ж. Мішле, І. Тена, Е. Ренана та Ж. Жореса праця професійних істориків знайшла надзвичайно широку читацьку аудиторію. Успіх праці Ле Руа Ладюрі «Монтайу, окситанська [або провансальська] деревня (1294–1324)» (1974 р.) в цьому розумінні є символічним, хоча і залишилася виключенням. Окрім того, відсутня впевненість у тому, що усі 200 тис. покупців цієї наукової монографії про одну з пирінейських общин у середні віки прочитали повністю чи хоча б частково 600 сторінок тексту. Хоча, це не має значення: стосовно «культурних» товарів володіння та право на володіння – часто одне і теж; важливо, що така велика кількість людей була переконанна, що, начебто, ця книга, як і інші, аналогічні їй, написані для них. Історики піднялися на нову ступінь інтелектуального і морального авторитету, про що свідчить цілий ряд явищ: різке зростання числа історичних бестселерів і списків історичних видань у видавничих каталогах, поява нових статей, які відрізняються за формою від книг та академічних статей, різновид історичних публікацій у пресі, на телебаченні і у кінематографі. Усе це служить підтвердженням факту дивного, якщо не сказати – чудового зближення між

історичною наукою і суспільством, яке з готовністю сприйняло праці учених. Навряд чи такий шлюб по любові буде довго тривати, тим не менш, він сприяв різкому злету популярності історичної дисципліни. Ревель зазначає, що можливо її нових читачів привабила та сама «нерухома історія», назву якої Ле Руа Ледюрі у 1972 р. виніс у назву своєї першої лекції в Коллеж де Франс [37]. У «новому минулому» люди відкрили для себе соціальні форми і цінності, які були ними не помічені, або недооцінені. В цьому плані вражаюча кар'єра таких істориків як, Ф. Арієс, який сам себе називав «недільним істориком». Він розгорнув свою діяльність виключно у позаакадемічній сфері, так і не отримавши визнання в університеті. Він був маргіналом, як зазначає Ревель, і в іншому, оскільки вийшов з украй правого політичного крила, в значній мірі виключно із академічного середовища після другої світової війни. Саме це, мабуть, пояснює той факт, що його ранні праці, не дивлячись на новизну, не привабили будь-якої значної уваги читачів, якщо не рахувати вузького кола колег Ф. Арієса, які поділяли його погляди.

Бурхливе визнання до історика прийшло не після публікації у 1960 р. його чудової праці «Дитина і сімейне життя при Старому порядку», а десять років потому, коли ліві – а швидше навіть ультраліві – почали по-новому відкривати для себе у повсякденному житті та історичному досвіді реалії, які традиційно розглядалися ними як другорядні: сім'ю, органічну солідарність, соціальну спорідненість, суспільство без держави. Кар'єру вченого-одинака Ф. Арієса можна вважати, швидше, приміткою часу, яка красномовно засвідчувала те, що успіх «нової історії» був виразом глибинного колективного світогляду. Навряд чи історики, які пожинали плоди цього буму, як зазначає Ревель, у повній мірі віддавали собі раду тому, що відбувалося, швидше вони були приголомшені таким гарячим прийомом у аудиторії.

Другим зовнішнім фактором, який сприяв розвитку французької історіографії, був великий успіх, який вона отримали за кордоном. Зрозуміло, що сам по собі успіх не став чимось зовсім новим. На міжнародних конгресах та колоквиумах французькі історики були здавна широко представлені і

користувалися чималою повагою. Окрім того, у 50-ті роки в країнах Середземномор'я, особливо в Іспанії та Італії, зріс авторитет Ф.Броделя. Причина цьому очевидна. Його велика книга висвітила по-новому їх власну історію. Проте зростання репутації французької історіографії особливо сприяло визнання, яке «Аннали» отримали у Великобританії і, перш за усе, у США, які до цього ставилися із сумнівом до них, якщо не сказати – з відкритим скептицизмом до історичної продукції, яка ввозилася із-за кордону [38]. Початком визнання можна вважати видання у 1973 р. англійською мовою «Середземного моря», та його успіх. Наступні публікації інших праць французьких істориків дуже вплинули на багатьох американських дослідників [39]. Слід відмітити, що в публікації статей із «Анналів» важливу роль відіграли два історика із Франції: Р.Форстер і О. Раню. Іронічні, але швидше поблажливі і, в деяких випадках, ґрунтовні та тонкі інтепретації з'явилися перед самою публікацією у США англійського перекладу «Середземного моря». Але, як би там не було, «Аннали» увійшли у моду і залишалися в такій якості протягом десяти, або і більше років. Це строк неабиякий для моди.

Проте мода не може сама по собі слугувати поясненням, точніше, вона є лише відбиттям більш широких і глибинних процесів. Прихильність, яку проявили у США до «Анналів», допомогла ряду американських істориків, які займалися Францією і, які, тільки-тільки ставали відомими, Серед них- Н.Земон-Девіс, першу книгу якої «Суспільство і культура у Франції початку новго часу» (1975 р.) з великою прихильністю була прийнята по обидві сторони Атлантики. Ще через два роки, у 1979 р., Р.Даритон видав працю «Справа Просвітництва», яка була тісно пов'язана з французькими працями про «книжкову культуру» XVIII ст. та ін.

Вплив «Анналів» не був суґубо однобічним: у свою чергу і закордонні праці значно вплинули на методи французьких істориків та коло їх інтересів. Починаючи з 70-х років ХХ ст. розпочинається інтернаціоналізація історичних диспутів та взаємодії істориків. Ідеї, книги і, зрозуміло, люди стають втягнутими у колообіг, як ніколи раніше. Неабияку раніше спільноту набувають

дискурси і проблематика досліджень, посилення і теоретичні концепції. Це зовсім не означає, що із нових праць, які були видані, зникли особливості, які властиві тій, або іншій національній історіографічній школі. Просто правилом стало взаємне співставлення. То був, без сумніву, новий порядок речей, і від нього у першу чергу виграли «Аннали», на них посилення стало обов'язковим.

Слід відмітити, що поки працювали зовнішні фактори, історична дисципліна надзвичайно динамічно зростала та диверсифікувалася з середини. У 1973 р. Л. Р. Ледюрі видав збірник статей під заголовком «Територія істориків», Ця метафора дозволяла представляти історика в ролі як відважного дослідника, так і завойовника-імперіаліста. І дійсно, поширення історії на усі нові і нові об'єкти здавалося нескінченим. Наведемо в якості прикладу колективну працю «Техніка історії», яка побачила світ у 1974 р. під редакцією Ж. Л. Гоффа і П.Нора. Її авторами стали, в основному, покоління істориків, яке тільки що захопило лідерство у спеціальності. Метою монографії було проілюструвати нові напрямки в історії – в міру можливості. Цей ретельно підготовлений видавничий проєкт не претендував на енциклопедизм і не пропонував стати якоюсь «панорамою історичної праці, що на часі». Більше того, у передмові редактори писали, що на сьогодні галузь історії безмежна, і її експансія, в тих чи інших напрямках і сферах залишає інші галузі начебто такими, що знаходяться під паром, а то і взагалі поза гри. Що вони сфокусували свою увагу виключно на досягненнях – досягненнях, які стали можливими завдяки праці багатьох істориків, з яких лише мала частина тут представлена. Збірник повинен був проаналізувати «новий тип історії», а його редактори, зрозуміло, з повагою згадували прізвища батьків-засновників – Блока, Февра і Броделя. Проте відмовлялися обмежувати себе рамками ортодоксії, якою б відвертою вона не була б. Здавалося, що настав час скористатися капіталом з півстолітніх новаторських пошуків, але не обмежуючи зусилля в цих самих напрямках щоб і надалі надавати їм особливої уваги. Існувало стійке відчуття, що цей новий порядок визнав «розширення меж історії» і розкриє тим самим цілком неочікувані можливості.

Композиція трьох томів «Техніки історії» стала прикладом цієї нової програми. У збірнику розглядались такі традиційні приклади історичного дослідження, як релігія, наука, мистецтво, політика і економіка та була зроблена спроба показати, як саме по новому переосмислювати ті чи інші питання і якого прогресу в цьому плані вже досягнуто. У роботі були представлені як нова тематика так і раніше досліджені галузі, від історії клімату до історії свят, від історії тіла до історії кулінарії, від історії книг до історії підсвідомого. Знайшлося місце навіть для епістемологічних роздумів про майстерність історика: Ф. Фюре звернув погляд на квантитавну історію, а М. де Серто надав надзвичайно важливу статтю щодо «історіографічного процесу». Цей проєкт відрізнявся еkleктизмом, і як зазначає Ревель, в наступні часи важко було зрозуміти, що об'єднує його авторів. Хоча, як вважає він, стійкість і цілісність зовсім не ставилась за головну мету в цьому багатоцільовому дослідженні.

Ревель відмічає, що першочерговим завданням цього видання було ознайомити широку аудиторію з різноманітним колом інтересів сучасних істориків. Також, слід згадати, говорить він, що це була не наукова праця, а звернення групи професійних істориків до «освіченої» публіки. Другим завданням, на його думку, це переконати читача, що він є свідком новго початку – деб'юта проєкту, який об'єднує в одне ціле досягнення минулого, але намагається вийти за його межі. Саме в цьому прихований зміст визначення «нова історіографія», яке саме тоді увійшло в обіг та отримало визнання. Думалося, що «нова історіографія» буде відкрита віянням різних напрямів (а також, різноманітних офіційних закладів), до того ж, що деякі з них традиційно розглядалися як такі, що чужі традиції «Анналів». Як приклад, Ревель наголошує на двох статтях на політичну тематику і, особливо, на начерку П.Нора про «події», яким як Сіміан, так і Бродель відмовляли у праві розглядатися в якості дійсно історичного предмету дослідження. Зрозуміло, як ми вже показали, як така, школа «Анналів» ніколи не існувала, тим не менш, «нова історіографія» повинна була стати точкою яка об'єднувала сили для ще більш широкої і ще

менш визначеної групи істориків. Як наслідок, новаторство ставало загальним. правилом і, у певному розумінні загальним методом [40].

Проте, відбулися і зміни. Домігся визнання, багато у чому увібравши дослідницьку енергію, напрямок досліджень, який став відомим як «історична антропологія». Це була суміш, яка підхопила те, на чому зупинилась історія ментальностей (Ле Гофф), та відкрила цілий ряд нових об'єктів дослідження: сімейні структури у широкому розумінні (Бюрг'єр), ставлення до життя і смерті (Арієс, Вовель), пригоди тіла, велике царство колективних уявлень, ритуалів і міфів (Дюбі, Агюлон, Перро), форми віри (де Серто), економічна практика і т.ін. Антропологія, як колись географія, соціологія і економіка, стала значним партнером для історії. Без сумніву, вона домоглася цієї ролі заслужено, і в першу чергу завдяки теоретичному інструментарію, який вона надала у розпорядження істориків. Але і сама антропологія була у вигазі від трансформації «режиму історичності»: в умовах, коли минуле прийняло статус безумовної цінності, а історизація сучасності стала навіюванням, антропологічна перспектива виявилась гарним підґрунтям для роздумів. Протилежність суспільств «гарячих» (які мали історію) та «холодних» (які не мали такої), які, у свій час, були виявлені Леві-Строссом, виглядала тепер не на стільки розючою і не настільки фатальною.

Досягнення антропології використовувалися різноманітним чином. Одні історики запозичували її концептуальний кістяк: це однозначно відносилось до тих з них, хто вивчав сім'ю і родинні зв'язки, і до тих, хто намагався переосмислити засіб функціонування історичних економік у світлі теорій К. Поланьї і М. Салінза. Інші запозичували аналітичний інструментарій, особливо, структуралістський аналіз міфів, розвинутий Леві-Строссом у праці «Міфології». Першими пішли цим шляхом Ж-П.Вернар, Відаль-Наке і Ле Гофф, за ними пішли інші. Звідси – низка дійсних відкриттів, які трансформували цілі галузі історіографії: так, поняття «соціабельності» яке уперше було введено у обіг М.Агюлоном, дозволило по-новому осмислити французькі політичні традиції та їх зв'язок з окремими соціальними формами [41]. Незначна група

істориків, комбінуючи антропологічний і історичний підходи, виступила з кардинально новими дефініціями предмету дослідження – у першу чергу тут слід назвати визначну працю Н.Вахтеля з історії андських суспільств [42]. У ряді випадків вплив антропології вело до розвитку порівняльної перспективи, яка з часів М.Блока швидше проголошувалася, ніж такої, що здійснювалася на практиці [43]. Проте, слід визнати, як зазначає Ревель, що марка «історичної антропології» інколи служила чудовим фасадом швидше для традиційних – і, зрозуміло, цілком респектабельних – досліджень в галузі сільської історії, історії культури і ментальностей. Але навіть там, говорить він, де щеплення носило чисто поверховий характер, «антропологізація» предмету дослідження знаменувала важливу трансформацію поглядів.

Це був також час появи нових яскравих підходів до історії культури. У повоєнні роки існувала якась більш-менш угода відносно того, що для розуміння історичних процесів першорядну роль відіграють економічні і соціальні реалії. Тепер відбувся негласно визнаний поворот до соціокультурної тематики низкі істориків, деякі з яких вже встигли досліджувати «більш солідну» тематику. Характерним і далеко не одиничним прикладом цьому може бути кар'єра Ле Руа Ладюрі. Про це говорять його парці 60-70 років [44]. Цими науковцями рушили очікування того, що вивчення фантазій, снів, свят і соціальних видовищ дозволить краще зрозуміти те або інше суспільство, якщо навіть зберігаються сумніви щодо можливості узгодити різні рівні історичного аналізу. Ревель відмічає, що протягом наступних 25 років лише менше 10% статей, які друкувалися в «Анналах» мали справу з культурною історією (включаючи історію ментальностей), але з середини 70-х років їх було втричі більше, але на цьому зміни не закінчились, як зазначає він. Він відзначає, що динамізм розвитку історичної науки у 1970-ті роки неможливо до кінця зрозуміти і пояснити, якщо не враховувати свого роду методологічний – якщо не сказати «технологічний» – оптимізм, який панував серед дослідників і, який, різко контрастував з пригніченою атмосферою того часу. У попередній період значна увага надавалася кількісному виміру соціальних фактів. З впрова-

дженням комп'ютерів в арсеналі істориків стали з'являтися нові ресурси – хай і повільно та дещо хаотично. Виграш у порівнянні з ресурсами, які були доступні Лабруссу, який спочатку нічого не мав у своєму розпорядженні, окрім ручки та паперу, чи навіть з повоєнними дослідницькими колективами, які мали прості розрахункові машинки, виявився просто разючим. Тепер з'явилась можливість записувати, зберігати та обробляти великий масив даних, які раніше були недоступні в силу свого обсягу і складності. Зараз такі операції стали рутиною. В роботу було запущено ряд великих проєктів, і деякі з них були успішними (як приклад, ґрунтовне дослідження флорентійського кадастру 1427 р., яке було проведено К.Клапішем та Д.Харліхі) [45]. При цьому примат культурної тематики зовсім не означав про відмову від квантифікативної історії, або використання серійних даних – в дійсності широко поширилося відчуття того, що тепер можна «виміряти» поведінку, вистави і предмети подібно до того, як до цього навчилися «виміряти» ціни та продуктивність праці. Наслідуючи приклад М.Вавеля, частина істориків, подолавши сумніви, з головою занурилася у нотаріальні архіви, обробляючи статистику, яка зберіглася з часів Старого Порядку і ХІХ ст. Проповідник цього нового підходу був Ле Руа Ладюрі, який взяв на себе сміливість зауважити, що мабуть у 2000 р. історики стануть програмістами, або їх не стане [46]. Можливо це було перебільшенням, але з тих, що задавало тон часу.

Таким чином, усі ознаки бурхливого і захоплюючого розвитку історичної професії після 1970 р. був очевидним, проте вони важко піддавалися контролю. Навіть більше, вони супроводжувалися свого роду «нездужаннями», які поставили ряд запитань щодо дисципліни та її методів. Запитання, які ставали все більш актуальними протягом наступних 10-15 років. Спочатку слід сказати про «нездужання». В своїй основі воно стало очевидним наслідком того ж самого прогресу в галузі історичних досліджень. До цього часу історія незмінно вигравала від анексії чужих територій та накопичення нових знань. Вона примножила коло предметів, які розглядала, запозичуючи ідеї і підходи з інших соціальних наук і виокремила із себе ряд піддисциплін (чий статус, а інколи і

виправдованість існування значно різняться). Під її началом виявилась необмежена територія, яка постійно розширялася, але, слід зазначити, не під контролем. Така була ціна завоювання.

Багато хто інтуїтивно відчув, що така політика безмежної експансії може привести історію до втрати якщо не душі, то, принаймні, програми і єдності. Нездатність організувати накопичені багатства загрожувала історії дезінтеграцією на багаточислені спеціалізовані підрозділи, можливо, не пов'язаних більше одне з одним. Така ситуація час від часу, в дусі поздоровлення самих себе з успіхами науки, називалася «історіографічним вибухом». Але пізніше це отримало більш песимістичне визначення: «історія у черепках». Слід відмітити, що фраза про «історичний вибух» з'явилася в анонсі про початок видання «Історичної бібліотеки» (1971 р.), у видавництві «Галлімар», ініціатором якої був П.Нора. У полемічному розумінні вона була підхоплена в наступні 70-ті роки в оточенні «Анналів», зокрема, Ф.Броделем. «Історія у черепках» була більш негативною формою висловлення тієї ж самої думки. Ця фраза, в наступному, була підхоплена Ф.Доссом та використана в якості заголовка його викривної роботи [47].

Проте на погляд Ревеля, обидва визначення страждають на змішання в одне ціле двох самостійних реалій: одна з них – життєвотворчість історичного дослідження, яке постійно вдирається у нові галузі і такого, що вбирає в себе досягнення інших дисциплін (окреме запитання, чи гарно це, чи погано), а з іншого – епістемологічні норми, які зумовлюють процес історичного дослідження та статус історії, як роду наукової діяльності. Трансформації піддавалися саме відносини між цими двома полюсами, але історики, яких вони торкнулися, більшістю своєю цього не усвідомлювали, що саме ця трансформація відбувається і, можливо, саме тому так важко приходили до цього усвідомлення. Вони занадто захопилися перспективою безмежного розширення, при цьому виявивши, що стоять на фоні склеєного з черепків мозаїчного ландшафту. 15 років назад навіть тимчасова відмова від цілі написати глобальну історію, швидше за усе, здавалась би якимось іконоборством. А

якщо зовсім чесно, як зазначає Ревель, то більшість істориків просто не проявили до цієї теми зацікавленості, але зараз такий підхід вважається зрозумілим. Проте, ностальгія за попередньою шляхетною і честолюбною метою залишилась, хоча не з'явилось нічого, що сприяло б цій безнадійно недосяжній меті [48].

Тут слід поставити запитання, чи випадковим виявився такий поворот подій? Чи він був закладений в самій програмі «Анналів»? Коли у 1966 р. у передмові до книги «Селяни Лангедоку» Ле Руа Ладюрі оголосив, що пішов на авантюру з тотальною історією, його декларація могла здаватися самовпевненою, але сама по собі претензія уявлялася законною, як і у випадку із «Середземним морем» Броделя або «Каталонією» Вілара. Цими проектами рухала переконаність у можливості збору і співставлення результатів історичного дослідження. Проте сама динаміка ослідження нав'язувала епістемологічні вимоги, які відводили у протилежний напрямок. Ф.Фюре у примітках про генералізацію квантитавної історії і її наслідках для істориків (1971 р.) одним з перших прийшов до цієї думки, а саме, що вона автоматизує історичну реальність на фрагменти які настільки відокремлені, що компрометує, тим самим, класичні претензії історії на розуміння глобального. Він запитував, можливо слід відмовитись від них? І тут же давав відповідь, що ці претензії портібно із врахуванням можливого прогресу зарезервувати в якості довгострокової мети, але не передумови дослідження, якщо тільки ми не хочемо знову і знову ставати жертвою теологічних софізмів. Глобальний аналіз цієї «системи систем», як припускав він, знаходиться, мабуть, за межами його можливостей.

В міру того, як програмні заяви поступалися місцем практиці, реорганізація досліджень стала на нові рельси. Коли магістральні шляхи були досліджені, в надії досягнення більш глибинного і неосяжного розуміння минулого, поступово почали розвиватися нові спеціальності. Для приклада візьмемо історичну демографію, яка розквітла у ці роки. Спочатку демографічний фактор виконував роль простої незмінної в економічних моделях

доінструального суспільства, але пізніше став предметом дослідження зі своїми правами, забезпечивши злет окремої напівавтономної дисципліни в рамках соціальної історії. Були і інші, але не такі ефективні приклади, як зазначає Ревель. Але, як наслідок, виходило так, що начебто, на перший погляд, міждисциплінарні межі були витерті – воскресли знову у вигляді кордонів між підспеціальностями. Звідси зрозуміло, чому проблеми, на які тривалий час не звертали уваги, в наступні два десятиліття з новою гостротою заявляли про себе. Епістемологічний критицизм, колись відкинутий істориками в силу його безглуздості, знову увійшов у моду. У 1971 р. П.Вейн, поклав початок публічній тривалій дискусії. Натхнена німецьким історизмом та підкріплена епістемологічними роздумами британських і американських вчених, ця дискусія серйозно підривала наукові претензії «нової історіографії» і у свою чергу пропонувала поглянути на історіоопис як на конструкцію з оповідальним сюжетом.

Історики були шоковані, але не переконані. Роком раніше М. де Серто надрукував витривамне зовсім в іншому дусі просторове дослідження про те, що він називав «історіографічним дійством». Навіть, якщо ця робота виявилася більш впливовою, ніж книга Вейна, вона, по суті не вносила ніяких принципів змін в історіографічний порядок денний. Історики визнавали доцільність поставлених питань, але головним чином їх енергія йшла у практичну роботу. Різні за підходами і висновками, названі праці знайшли у свій час відносно слабкий відгук, але так, чи інакше, вони підводили до думки про те, що, можливо, назріла необхідність переоцінки ситуації. І хоча в жодному з багатотомних оглядів які вийшовшли в цей час нічого не говорилося про необхідність критичної оцінки того, що відбувається, проблема ця неодноразово піднімалася у ряді менш помітних видань. Нові аналітичні публікації з цієї тематики з'явилися у 1980-ті роки, але було недостатньо єдності щодо цієї епістемологічної проблеми.

Таким чином, «нездуження» історичної науки, яке супроводжувалося деякими попередніми критичними роздумами щодо справ в ній, було очевид-

ним, але наскільки ситуація була серйозною, щоб піднімати галас і говорити про кризу? Навіть ті, на думку Ревеля, хто більше усіх був втягнутий в цей процес, не були впевнені у діагнозі. Зато, цілком визначеним було те, що одноставна єдність, яка була властива попередньому періоду, почала слабшати і розпадатися. Проте не будемо зупинятися на зовнішніх симптомах цього явища, враховуючи те, що уперше за останні роки мовчазно-поважного визнання системи «Анналів» і результатів їх діяльності піддавалися у вищій мірі ідеологічним нападкам. Більш значущим є те, що від «нової історіографії» почали дистанціюватися ті, хто просував її, отримавши від цього дивіденди. Так, Л. Стоун у 1979 р. дав старт новій дискусії, піддавши радикальній критиці зухвалість соціальної історії та марність її так і нездійснених, в кінцевому рахунку, зазіхань. Його стаття закінчувалася закликом до «відродження нарративу». Проте, що саме цікаве, що сам Стоун належав до ведучих соціальних істориків і був автором серйозних праць з англійської історії XVII–XVIII ст. та редактором журналу «Past & Present». Тут слід відмітити, що після публікації статті [49], яка широко перекладалася та коментувалася, Стоун повернувся до соціальної історії.

У тому ж році італійський дослідник К.Гінцбург опублікував текст не такий палкий, як у Стоуна, але більш гострий і критичний. Згідно Гінцбургу, криза довіри, яка зароджується, відбиває історичну потребу в моделі, яка б базувалася на іншій основі, ніж в точних науках. Він запропонував таку модель, назвавши її, на протиположність, що панувала, «галіллеєвою парадигмою», «парадигмою ключа». Він стверджував, що соціальна історія схибилась з дороги, шукаючи закономірності, що повторюються, у той час, як дійсним її покликанням є, швидше, пошук значущих «ключів», з яких можна взяти «непряме», «довготривале» знання в дусі психоаналітичної інтерпретації, або слідчої дії [50].

Як зазначає Ревель, статті Стоуна і Гінцбурга стали найбільш коментованими зразками критицизму, націленого на пануючу історіографічну модель. Але ними справа не обмежилась, можна навести цілий список інших праць.

Безумовно, проблеми не завжди формулювалися чітко. Тим не менш, найбільш вагомим висловлювання були достатньо гострими і послідовними, щоб сприйматися як симптом незадоволеності існуючим станом справ. На думку Ревеля, цей феномен, зовсім таки, не чисто французький. Подібні сумніви висловлювалися і у 80-ті роки більшістю національних шкіл західної історіографії. У Франції, мабуть, вони отримали більший розголос тому, що соціальна історія тут самим тісним чином ототожнювалася зі школою «Анналів». Ревель вважає, що слід більш уважніше віднестися до причин такого історичного повороту.

У самому широкому розумінні соціальні науки переживали тоді період корінної трансформації. Двісно, стихійно ідеологічні уявлення, як і те, або інше суспільство, яке напрацьовує для і про себе, у свою чергу знаходяться у постійному русі. Друга половина XIX ст. і перші три чверті XX ст. пройшли під знаком панування могутніх інтегруючих парадигм – позитивізму, марксизму і структуралізму, які без особливої натяжки можна класифікувати як функціоналізм. Проте в останні два десятиліття XX ст. функціоналістська парадигма, не дивлячись на відсутність будь-якої явної кризи, судячи з усього, зазнала краху, а разом з нею і наукові ідеології, які об'єднують соціальні науки, (або служивши загальною відсилочною рамкою). Разом з тим само суспільство перед обличчям нових, на перший погляд, форм кризи, які важко пояснити, було охоплено сумнівами, які породжували скептицизм щодо самого зазіхання на глобальне розуміння соціального. Такі зазіхання, які виражалися в явній або прихованій формі, складали кредо попередніх поколінь істориків. На тепер здійснення цієї мети відкладалося.

Наслідки такого повороту були значними, і ми тільки починаємо усвідомлювати їх масштаб. Проект «глобальної» історії базувався, як ми бачили, на оптимістичній вірі в те, що гуманітарні науки, в кінцевому результаті, зійдуться в одній точці. Коли в межах традиційних дисциплін виникли нові спеціальності, інтелектуальна архітектура, яка визначає загальну форму будинку, відчула потрясіння. Тим часом міждисциплінарний – а точніше багатодисциплінарний підхід, легітимність якого – незалежно від того, в якому вигляді

він формулювався і які шляхи до його здійснення робилися – здавалось, начебто, вже утвердився, проте він знову виявився під запитанням. В рамках соціальних наук дисципліни, що складаються окремо, не проявляють попередньої самовпевненості, і в наступні роки ми стали свідками цілої хвилі критичних оцінок і роздумів. У порівнянні з минулим не так ясн стало вбачатися питання щодо взаємозв'язку дисциплін. Вони, які були раніше поділені між собою, інколи сходяться в такій мірі, що не зрозуміло, чи залишилось у них щось таке, чим вони могли б обмінятися одне з одним (як це стосується, наприклад, певних напрямків історії і антропології). В загальному плані під питанням виявився, здавалося б, «режим науковості, який поділяється соціальними науками, а з ним і увесь проєкт в цілому. Стає зрозумілим, що з усього цього не виходе, що міждисциплінарний діалог – справа минулого. Але, тим не менш, він розглядається швидше не як відповідь, а як проблема (до того ж проблема, яка в принципі не піддається вирішенню), як зазначає Ревель.

Об'єктом критики, також, стали найбільш близькі історикам підходи та переконання, на яких останні ґрунтувалися. Так, вимір став одним із основних дослідницьких технологій історії і вочевидь продемонстрував чудову плідність свого застосування. Проте, коли статистичні методики стали більш могутніми, а дослідницькі програми – амбіційними, то, навіть, прихильники квантативної історії почали сумніватися. Протягом чотирьох десятиліть після 1950 р. спостерігалось безпрецедентне вкидання у обіг статистичних даних, які сприяли просуванню в багатьох галузях досліджень. Тим не менш, існували межі пізнавального – з двох причин. На самому базовому рівні це є складність співставлення та поєднання в одне ціле різних кількісних даних, які б оптимістичні заяви не робилися щодо цього прихильниками квантативної історії. Слід ввідмітити, що сама квантифікація тут не до чого, справа полягає в засобі її використання. Багато статистичних даних зберігалися хаотично, окрім цього, їх надлишок породжував відчуття більш слабшої віддачі. Щодо другої причини, то тут складніше. Для Сіміана та Лабрусса перших років їх кар'єри використання цифр не було самоціллю, швидше, засобом емпіричної перевірки

гіпотези за допомогою точно прописаних процедур. Тим не менш, динаміка дослідження усе більше перетворювала процес напрацювання даних в мету, яка ставала пріоритетною. Такий був хибний засіб доволі поширеного у Франції, (і не тільки в ній), позитивістського стилю мислення. Беззаперечно, протягом останнього п'ятидесятиріччя, літопис історії, як дисципліни, є хронікою усе більш витонченого конструювання предмету дослідження. Методологія історії стала більш складною і важко контрольованою. Проте ми забули про експериментальну, гіпотетичну природу предмету, який намагаються сконструювати дослідники, та, інколи, підпавши під спокус, помилково приймають її за реальну «річ».

Гарний приклад тенденції матеріалізації категорій історичного аналізу – еволюція історії цін після виходу у 1933 р. ранньої праці Лабрусса і до 60-х років. Прикладом з наступного покоління – використання поняття географічного регіону, або соціо професійних категорій. На думку Реваеля, складається враження, що на першому місці стояло завдання знаходити як можна більше даних, при цьому використовуючи категорії, які були виведені, швидше, на основі взаємної угоди, ніж шляхом критичного усвідомлення, які швидше описані, ніж проаналізовані. Як наслідок, був сформований безмежний масив електронних даних, що наповнений мертвою інформацією, яка в один чудовий день повинна була забезпечити дослідників відповідями на усі питання, які, до цього часу, так ніхто не задав. Умовно-конвекційний характер підходу до дослідження пояснює, зокрема, чому історики так рідко замислювалися про внутрішню структуру відтворених таким чином історичних реалій. Протягом тривалого часу вони могли задовольнятися простим співставленням різних аспектів історичного сюжету. У Франції соціальна історія сформувалась за зразком існуючої до неї економічної історії, і автори перших досліджень в галузі соціальної історії культури, які були розпочаті у 60-ті роки, керувалися, зрозуміло, соціо економічними принципами інтерпретації. На цьому шляху, інколи, виникали серйозні труднощі. Ситуація розвивалася саме так, а не інакше, не з причини сприйняття істориками, в тій, або іншій формі, економічного

детермінізму, а тому, що на фоні успіхів минулих років у них притупилась здатність до епістемологічної рефлексії. Така була неминуха ціна, на думку Ревеля, за виключну інтенсивність дослідницьких зусиль протягом попередніх чотирьох-п'яти десятиріч, коли розроблялась значна кількість нових напрямків та завойовувалися нові і нові величезні території.

Ревель обмовляється, що намальована картина, зрозуміло, не цілком справедлива. В ній висвітлені складності та кути виключно плідного початку і не відмічені індивідуальні і колективні зусилля щодо переосмислення проєкту і методів соціальної історії в тих напрямках, де вона почала буксувати. В якості прикладу можна навести значну роботу Перро [51], яка повільно отримувала визнання. Окрім, власне історії міст, Перро був зроблено внесок у розвиток нових передбачень в галузі соціальної історії. Проте, періодично висловлювалися сумніви, навіть, на сторінках «Анналів», але враження таке, що до них не завжди прислухалися. Будь в якому випадку не потрібно судити про те, що можна, або не можна було зробити, а слід зрозуміти те, як практика соціальної історії сприяла постановці питань, які привели, в наступні роки, до ревізії нашого мислення. Діагноз, який був вище накреслений, був, в кінцевому результаті, сформульований самими «Анналами». Вони закликали співтовариство істориків замислитися над цими проблемами і у двох наступних редакційних статтях вказали на необхідність вирішального повороту.

Слід відмітити, що французькі історики були не поодинокі стосовно напрацьованих методів і положень соціальної історії. Більш менш схожі питання піднімалися повсюдно, хоча їх форма, зміст і негласна інтелектуальна стратегія суттєво відрізнялися. Щоб оцінити цю різницю, достатньо буде порівняти події, які настали за «лінгвістичним поворотом» у США, з дискусіями італійських істориків про «мікроісторію» та сучасними роздумами французьких дослідників на історіографічну тему. Проте, якщо французька ревізійністська думка і розвивалася не в ізоляції, то лише тому, що колообіг ідей між окремими країнами в наші дні – швидше правило, ніж виключення.

Один із способів оцінити масштаб такого колообігу полягає у тому, щоб назвати авторів і праці, на які посилаються мислителі-ревізіоністи. Важливо не просто відібрати «більш важливі» посилання, або дискутувати в категоріях «впливу», а загострити увагу на ключових позиціях полеміки, що розгорнулася. Частина ключових посилань відноситься до дуже старих часів, але у своїй запізній доречності вони набувають нового контексту. Для приклада візьмемо працю Є.П. Томпсона «Становлення англійського робітничого класу», яка вперше була опублікована у 1963 р. У Франції на неї звернули увагу запізно, це не тому, що хтось заперечував її, просто проект Томпсона не зовсім вкладався у французький стиль соціальної історії [51] (переклад на французьку мову був підготовлений до видання Школою вищих досліджень у 1988 р.). І тільки, коли окреслилися кордони соціоісторичного аналізу, який базувався, в основі своїй, на категорії розподілення, стало очевидним, що підхід Томпсона, який враховував динамічні процеси формування соціальної ідентичності, може розглядатися в якості альтернативи.

Ще більш вражаючий приклад, це – праця соціолога Н. Еліаса «Суспільство двору» (Court Society), яка була захищена в якості докторської і не видавалася до 1969 р. Слід зазначити, що його двохтомник «Цивілізаційний процес» (The Civilizing Process), який побачив світ у 1939 р., не знайшов широкої аудиторії майже до перевидання у новій його редакції у 1969 р., коли Еліасу було 72 роки. Лише після того, як на початку 70-х років його праця була перекладена на французьку мову та прихильно зустрінута серед французьких істориків, Еліас домігся широкого визнання, важливість якої для істориків усіх національностей невпинно зростає на протязі останніх 20 років. Таким чином, ми бачимо, що праця Еліаса з'явилася ще раніше, ніж праця Томпсона. Вона дуже повільно знаходила читача. Накінець, частковим поясненням гарячого прийому слугує той факт, що її тематика, багато у чому, созвучна з таким дискусійним, на той момент, питанням, як влада і громадський контроль, історія фізичного покарання і фізичного стримання – тематика, якій приділялася значна увага в працях М.Фуко. Але, незалежно від цих, інколи вражаючих

співпадінь в проблематиці, праця Еліаса відіграла важливу роль у кристалізації зростаючого незадоволення щодо панування аналітичних категорій, показуючи, одночасно, шляхи їх можливого перегляду. У класичному варіанті квантитавний підхід до історії, головним чином, базувався на поняттях сукупності і розподілу. Еліас запропонував розглядати соціальне в категоріях індивідуальної і групової взаємозалежності. Він використовував поняття «фігурації» для позначення складних, взаємоспрямованих зв'язків, які складають матрицу соціальної взаємодії, яка постійно перегдається основними соціальними ігроками. Цілком природно, що ці ідеї прийшлися до місця, спонукаючи дослідників серйозно подивитись на реалії, які, у своїй більшості раніше ігнорувалися. В цьому контексті зрозуміла виключно важлива роль, яку відіграв – особливо в історії культури, П. Бурд'є [52]. Окрім престижу і значення його власних праць, він допоміг дикредитувати традиційну аналітичну різницю, зокрема, трьохрівневу конструкцію, імпліцитно сприйняту постлабруссівською соціальною історією: економіка, суспільство, цивілізація. Він зробив це, продемонструвавши, наприклад, що соціальна класифікація не обов'язково формує культурний розподіл, а навпаки, можливо, по суті справи, конституїрована в контексті культурної практики.

Теж саме можна сказати про ідеї, які прийшли із макроісторії [54]. Сам цей термін, як відомо, застосовується не стільки до школи істориків, скільки до серії праць, які з'явилися в Італії у 70-ті роки і пізніше, зокрема, к працям К. Гінцбурга, Дж. Леві, Е. Гренді, К.Поні і ін. Але тут перед нами інший підхід до соціальної історії. Замість макроісторичного підходу, який знайшов відбиття в традиції «Анналів», італійські мікроісторики запропонували новий, заснованої на інтенсивній розробці обмежених зразків соціальної реальності: общин, соціальних мереж, індивідуальних кар'єр і т.ін. В останні роки їх праці здійснили величезний вплив у Франції – з двох причин. Зміна масштабу спостереження виявила в мініатюрі не тільки подібні проблеми, але і різні в конфігурації соціального, а останнє, у свою чергу, підштовхнуло до критичного осмислення самих, здавалось би, знайомих і звичних концепцій. За

визначенням, за «мікроісторією» не стоїть ніякого теоретичного маніфесту, цей термін поєднує, по суті, ряд цілком протилежних позицій [55].

Приблизно теж саме можна сказати про інші визначні праці в галузі соціальних наук і філософії, які в останній час кинули виклик історикам. І тут зразу слід згадати праці М.Фуко, інтелектуальний авторитет якого лише невпинно зростав протягом останніх 20 років. Проте, його вплив неоднозначний хоча б вже тому, що фокус його діяльності поступово змістився з «Історії божевілля» (1961 р.) на двотомник «Історія сексуальності» (1984 р.), праця, закінчення якої перервала смерть Фуко. Деяке збентеження викликав характер цієї праці, а також особистість самого Фуко. І хоча історія цього сюжету ще не написана, але, не підпадає під сумнів той факт, що Фуко здійснив великий вплив на переорієнтацію історичного мислення: частково з причини обраної ним тематики, але ще, в більшій мірі, в силу акценту на дискурс, який він розглядав як місце, де твориться реальність. Хотілося б показати, зокрема, що в колі позиції Фуко сформувалась, свого роду, ортодоксія. Частіше за все це не явна ортодоксія, поверховий консенсус, але її результат міг блокувати дискусію. Прикладом тому може бути серйозна альтернативна інтерпретація походження психіатрії, яка була висунута М. Гоше і Г. Суейн [56], і яка, кинула виклик «Історії божевілля» Фуко, але як така, що залишилася не досить поміченою, і такою, що не викликала дискусію.

У період між XVI-XVIII ст.ст. історія божевілля полягала не в одній тільки поступовій маргіналізації безумних та закриття їх під замок, і не тільки в зародженні психіатрії. На Заході протягом декількох століть це також була історія конструювання двох антагоністичних фігур: божевілля і розуму (в їх класичному розумінні). Фуко виявив за цими двома багатозначними у змістовному плані словами прихований поділ. В цьому контексті він атакує позитивізм, на який, за його твердженням, усе ще спирається історія та інші соціальні науки. Він пише, зокрема, що ми повинні демістифікувати глобальний приклад реального, як спільності, яку слід по-новому відтворити. А, можливо, потрібно поставити під питання і принцип, який часто приймає

заданість, начебто, за єдину реальність, пізнання якої повинна здійснювати історія, це і є суспільство само собою. На його думку, тип раціональності, спосіб мислення, програма, методологія, які виступають як логічно узгоджена система дій сформульованих і преследуємих цілей, а також інструментів для їх досягнення – усі ці речі суть сама матерія реального, навіть якщо це реальне не претендує на те, щоб бути «реальністю» само по собі, або «суспільством», в його цілісності. Слід відмітити, що внаслідок полеміки між Фуко і групою істориків, при участі філософів, її термінологія була переглянута [57].

Як зазначає Ж. Ревель, гострота критики дозволила рельєфно виявити нерозуміння, яке затягнулося. Одночасно це був заклик до істориків переглянути порядок денний, і цей заклик, в значній мірі, був почутий.

Свій ефект мала і філософська постановка питання, яка, як правило, традиційно насторожено сприймається французькими істориками, як би не сказати з підозрою, і цей ефект сказався в інших сферах щодо роздумів, від якої історія до цього дистанціонувалася. У першу чергу торкнулися проблеми інтерпретації та її конструювання. Справа в тому, що герменевтика, яка складає серцевину німецької думки ще з XIX ст., залишає фактично чужою французькому досвіду, особливо соціальним наукам, які були наскрізь просякнуті духом позитивізму, який протягом століття відчув ревізію. В останій час, проте, можна говорити про реванш герменевтики, і це стосується не тільки останньої роботи Фуко, але також історіографії і соціальних наук в цілому. Прикладом тому, може слугувати вплив, який здійснює сьогодні на колег М.де Серто, істориком і філософом, і П.Рікером з його філософською кар'єрою, яка запізнилася. В значній мірі, після публікації трьохтомної праці П.Рікера [58], його діяльність знайшла визнання серед французьких істориків. Поряд з Рікером і Серто заслуговують на увагу інші прізвища, які широко відомі: в герменевтиці – Х.-Г.Гадамер, в інтерпретованій антропології К.Грітц, серед французів – Ж. Ранс'єр, який із філософії перетворився в історика.

Вони, як і інші автори, наполягали на «впливі змісту», який нерозривно переплетений з будь-яким інтелектуальним дійством, на важливості

реколонфігурації, яка відбувається тоді, коли одне і теж висловлення накладається на багато контекстів. Переоцінка ролі нарративу, який, згідно Рікєру, самим тісним і сокровенним чином пов'язаний з людським сприйняттям часу, тим більш примітний, якщо врахувати, що французька історіографія від Сіміана до Броделя дивилася на нарратив з підозрою. В дійсності, нарратив, про який сьогодні говорять історики, має мало спільного з «хронікою», базовими невідповідностями, які Сіміан атакував на зламі століть, або, якщо завгодно, – з «фабулою», про яку писав, як про центральне завдання істориків, на що вказував в 1971 р. П. Вейн. Навпаки, нарратив ставав тепер центральним пунктом питання, яке включає в собі такі речі, як узгодженість дій і діяча, раціональність історичних процесів, можливість їх об'єднання. Таким чином, історики, в будь-якому випадку, вийшли на цілий ряд нових проблем.

У широкому плані, настирна критика позитивістської програми, яка частіше за усе, в соціальних науках тільки мовчазно малася на увазі, але інколи була декларована публічно, підвела до переосмислення базових концепцій школи «Анналів». Як зазначає Ж.Ревель, період відсутності сумнівів був пройдений і соціологічні науки вступили у фазу епістемологічної анархії, яка була дещо споріднена «першій кризі розуму» початку ХХ ст. У своїх ще більш радикальних проявах деконструктивізм загрожував перетворити інтерпретацію у беззаперечного суверена соціальних наук – особливо у США. Він зазначає, що можна навести ще інші свідчення того, що попередні орієнтири були втрачені, а взамін їх нічого нового не з'явилося. Проте французький досвід другої половини ХХ ст., на його думку, вказувала напрямок свого роду реконструкції тієї галузі раціонального, яка є полем діяльності соціальних наук.

Але слід відмітити, що за історією в цьому проекті зберігалася важлива роль – хай зовсім інша, ніж у минулому. Соціолог Ж.-К.Пассерон, йдучи за К.Дільтеєм і М.Вебером, уледів у спільній для усіх соціальних наук історичності базис для розриву з «номологічними ілюзіями», інакше говорячі – з хибною вірою соціальних наук щодо їх здатності сформулювати загальні закони, які були б схожі з законами природничих наук. На противагу

К.Попперу Пассерон стверджував, що немає і не може бути єдиної протокольної мови для історичного опису емпіричного світу [59]. Ревель зазначає, що Пассерон, можливо, найбільш успішний приклад спроби вийти за межі проміжної, або опортуністичної епістемології. Соціальним наукам швидше було б відстоювати власний особливий «науковий режим», оскільки соціологічна, (або історична), аргументація не ставить собі за мету вивести і обґрунтувати закони такого типу, що пропонує нам логіка експерименту. Історичне спостереження диктує певні умови, які не дозволяють соціальним наукам виходити на рівень загальної формалізації. Проте, при цьому зберігається можливість, усвідомлюючи ці кордони та не претендуючи на формулювання законів, не відмовлятися від «науковості» як такої, або від зазіхань на формулювання правил. Заявка, без сумніву, скромна, більш важливим тут уявляється акцент на процедурі, умовах і визнанні результатів дослідження. Ревель запитує, чи можливе те, що на кінець століття, нарешті, вирвалися вони з тенет позитивізму.

Для того, щоб конкретизувати усе що було вище відмічено, слід коротко розглянути реакцію істориків на ці актуальні питання і перші їх кроки щодо перегляду своїх підходів. Слід відмітити, що історичне дослідження – процес довготривалий, непросто зламати звички, що вже вкорінені. Праця велася, але не так, як це було у минулому. Для приклада, Ревель пропонує взяти квантитативну «історію книги» та історію грамотності, які активно розроблялися, і, як не дивно, говорить він, які були роз'єднані між собою, напрямками досліджень у французькій історіографії у 60-70-ті роки. Після того, як у 80-ті роки Р.Шарт'є переніс акцент на історію «читання» та використання друкованих матеріалів в цілому всередині цих напрямків відбулися значні зміни [60]. Схожу трансформацію після появи у 70-ті роки праць Ж.-К.Перро відчула міська історія. Остання була традиційною спеціальністю, але під цією назвою інколи співіснували самі різні концепції і погляди на єдиний предмет дослідження. При цьому самостійний характер міської історії часто розмивався і «місто» ставало лише нейтральним аналітичним оформленням соціальної історії самого

стандартного сорту. В новому підході предметом дослідження стає місто само по собі – його ідентичність і форми, класифікація явищ, які його породжує. Метою дослідження оголошується напрацювання історичної дефініції міста при одночасному «усвідомленні різноманітних форм людяності, що заму́тнені помилковою незмінністю місця дії і мови. Замість того, щоб мінімізувати складність урбаністичних явищ, деякі історики викорисмтовують цю складність для розуміння того, як соціальні суб'єкти навмисно чи ненавмисно перевизначають організацію соціального в широкому його розумінні [61]. Б.Лепті стверджує, зокрема, що міські інститути наприкінці Старого порядку були частиною світської історії, і відчайдушні диспути щодо публічного порядку у містах потрібно сприймати не тільки як такі, що свідчать про поведінку, відносини і цінності, але, також, як зручний привід для реконструкції соціологічного контексту, який надає місту значення та сприяє його унікальній індивідуальності. Інакше кажучи, історія відкрила для себе нові джерела енергії, але не за рахунок запозичення нових предметів дослідження, а шляхом переосмислення старих (при зміні постановки питання).

Зрозуміло, розвиваються і нові напрямки, до того ж деякі носять дійсно інтернаціональний характер, наприклад, жіноча історія, хоча у останній зразу декілька версій, кожна з яких виросла з власного характерного культурного, соціального і практичного контексту [62]. У той же час, на деякі інші напрямки французьких дослідників зберігається, в тій чи іншій мірі, ідіосинкразія. Для прикладу можна узяти «повернення» до політичної історії. Цьому напрямку традиція «Анналів», безумовно, відводила мало місця. Проте, насправді, мова іде не стільки про повернення до політики у будь-якому традиційному розумінні цього слова, скільки про спробу ряду істориків ввести політичний аналіз у свої дослідження. Блискучий приклад такого підходу 20 років назад дав М.Агюлон, який досліджував роль соціальних форм у явищах політичної акультурації на двох рівнях: запозичення традиційних форм соціабільності та винахід нових структур. Таким чином, для Агюлона політичне, як і раніше, укорінено в соціальному.

Куди більш радикальний підхід продемонстрував Ф.Фюре, який протягом останніх 15 років намагався продемонструвати певну автономію політичного. Якщо рання праця Фюре про Революції багато у чому вкладається у рамки лабруссівської традиції, то, починаючи з виходу книжки «Роздуми про Французьку революцію» (1978 р.), він досліджує історію політичної теорії і філософії, виходячи з переконання, що пояснити динаміку Революції можна на підставі аналізу не соціальних сил, а внутрішньою логікою політичної дії як такої [63]. Емоційно і політично оздоблений розрив з минулим світоглядом носив у Фюре категоричний публічний характер і був, безумовно, пов'язаний з конфліктом інтерпретацій Французької революції, хоча частково пояснювався і намаганням Фюре до створення чітких категорій предмету дослідження.

В останні десятиріччя ХХ ст. ще одна тема, усе більш настирно, інколи, навіть, нав'язливо, претендує на особливе місце у французькій історіографії – тема історичної пам'яті. Для розуміння цього феномену слід прийняти до уваги те, як змінилося ставлення суспільства до часу і власного минулого – про те, як це відбувалося у Франції, ми вже зазначали раніше. Пам'ять стала точкою вкладення значних інвестицій в силу того, яку запропонувала, свого роду, альтернативу історії (точніше, історії сучасності, яку не знайдеш в книгах). Хоча навряд це єдине пояснення складного феномену, який відбиває цілий ряд інтересів і проблем. Пам'ять здатна виявити історичні процеси, пригнічені або приховані, особливо якщо вони пов'язані з невдачами і пережитим соромом [64]. Перші серйозні історичні праці про режим Віші були написані американцями, колективної ідентичності (або ідентичностей) – Ф. Нора [65]. За першим томом було видано ще три – про «нації», та три інших – про різноманіття Франції (1993). Це великий колективний проект 1984–1993 рр. – «Місця пам'яті» – до якого П.Нора підключив значну кількість французьких істориків. Швидше це була свого роду спроба відповісти на виклик. Це вичерпна інвентаризація національної пам'яті, що існує в суспільстві, яке невпевнене у відносному майбутньому, але, яке ревно вболіває за власну ідентичність та переживає етап розпаду.

Другим свідченням стурбованості щодо національної ідентичності стало поживлення жанру, яким довгий час не переймалися, і ім'я якому – «історія Франції». Декілька праць зазначеного жанру побачили світ в таборі «Анналів», які, начебто, без ентузіазму ставилися до такого роду історії. Проте, насправді, «Ідентичність Франції», велика праця Ф. Броделя, яка була так і не закінчена ним з причини смерті, несхожа на жодну працю з національної історії Франції – як, до речі, якщо вже на те пішло, і «Історія Франції» яка була задумана і підготовлена до друку А.Бюрг'єром і Ж.Равелем через декілька років після виходу у світ праці Броделя. Вона не схожа хоча б в силу того, що обидві праці свідомо відкидають традицію теологічного нарративу, який, по суті, зрісся з цим жанром [66]. Але, самою визначною рисою цих названих проектів є те, що специфікація, виокремлення характерних рис історії Франції, або французької ідентичності розглядається тут не в якості відповіді, а тим більше – пояснення, а в якості проблеми, яка потребує аналізу, в якості реальності, яку ще потрібно пояснити.

Проте, як зазначає Ревель, якщо мінливі французи і дійсно відступили і хочуть жити перспективою власного минулого, то дзеркало, яке тримають перед ними сьогоденні історики, навряд чи здатне заохотити їх прикладом традиції і спадковості. Ця цілком логічна зміна неподільно пов'язана з переоцінкою поточного моменту, що є однією із значних рис сьогоденної історіографії. Що ще цікавіше, мова в даному випадку йде про замах на традицію, яка довгий час надавала пріоритет змінам, характерним для доіндустріального суспільства.

ПІСЛЯМОВА

Одне лише перерахування тематики і напрямків сучасної французької історіографії може обернутися тим, що ризикує представити загальний хід подій у викривленому світлі. Якщо і можна говорити про щось дійсно нове у розвитку ситуації, то не про завоювання істориками нових територій, а швидше про зміну їх світоглядів, на чому саме і слід зупинитись більш детально.

Можна цілком стверджувати, що у останні роки ХХ століття історія, безсумніву, вже не поширюється на нові території з такою швидкістю, як 15–20 років назад, до того ж, це явище характерне для більшості країн Заходу. Пошук «нового» не є більш абсолютним імперативом історичного дослідження. Проте це уповільнення оманливе. Без сумніву, будучі відбиттям тієї критичної перевірки методів і переконань, яку почали самі історики, воно, на думку Ревеля, свідчить не про розчарування професії – сама історична дисципліна, в кінцевому рахунку, цілком здорова, вона усе ще приваблює до себе студентів і читачів, і видає свою продукцію з не меншою регулярністю, ніж у минулому, – а про нагальну потребу у більшій глибині досліджень.

За останні роки була пророблена значна робота, при тому, що претензії на глобальну історію, які з самого початку складали частину програму «Анналів», помітно згасли. До того ж і програма сама не залишилась незмінною протягом третьої чверті ХХ ст.. Блок і Февр задумували її як засіб для поєднання в одне ціле різні види досліджень, які традиційно були роз'єднанні одне з одним дисциплінарними кордонами. Точку зору Броделя можна було назвати швидше кумулятивною: він був переконаний, що якщо зібрати в одне ціле достатню кількість даних, то факти в кінцевому результаті пристосуються одне до одного, а тому, заохочував дослідження на самих різних фронтах. Від цього методологічного оптимізму, на сьогодні, не залишилось нічого, і методи конструювання «глобального» оскаржуються точно так, як і претензії на глобальне розуміння соціального.

То що ж виходить? Ці претензії списуються в архів? Можливо, і ні. В епоху оптимізму міждисциплінарне співробітництво відіграло велику роль, символізуючи не тільки різноманітність методів, але, одночасно, і єдність соціального. Ревель зазначає, що сьогодні спільні дослідження нагадують їзду по бруку: як історія, так і соціальні науки розтратили попередню впевненість в собі, да і попередня система міждисциплінарного і полідисциплінарного обміну виказує ознаки втомленості. Проте, висловлене не означає відмову від самої можливості міждисциплінарного підходу, який із вирішення, в черговий раз, став проблемою. Слід згадати редакторську статтю із «Анналів» кінця 80-х років, яка замість того, щоб – говорячи термінами гомології і конвергенції – зачати від зв'язку між дисциплінами, на що із задоволенням погодились би багато хто з нас, то на сьогодні, можливо, корисніше було б, на думку Ревеля, зробити наголос на їх різницях і, якщо завгодно, неконвертуємості однієї дисципліни в іншу. Це здається парадоксальним, але це на перший погляд. Будь яка наука на практиці має справу з конструюванням реальності на підставі рідких гіпотез, відкритих для верифікації. Проте, оскільки традиції і концепції у кожному окремому випадку відрізняються одне від одного, предмет дослідження однієї дисципліни не перетинається з предметом дослідження іншої, і в цьому є свої переваги (див. редакційна передмова до спеціального № 44 за 1989 р. «Анналів» присвяченого праці «Історія і соціальні науки: критичний поворот». У номері міститься ряд прикладів спроби переформулювати умови співробітництва між дисциплінами). Ставлячи у 1989 р. такий діагноз, «Анналі» виступали за дослідження, які базуються не на припущенні щодо близькості дисциплін, швидше, на співставленні їх різниці. Якщо множинність точок зору існує дійсно, то чому б не вилучити з цього користь, домагаючись критичного дистанціювання від будь-якого специфічного засобу щодо уявлення реального. В кінцевому результаті, ідея глобального, (але не «тотального»!), підходу до дослідження соціального усе ще можливе, але в принципово іншій, порівняно з минулим, термінології. Ревель зазначає, що

сьогоденні роздуми щодо впливу вобору різного масштабу спостереження в соціальних науках дають приклад можливих переформулювань.

В цілому, слід відмітити, що акцент в останні роки робиться на експериментальному характері історичних праць. Термін «експериментальний», можливо, викличе у когось подив. Бо, якщо вже говорити, то історики працюють з тим, що «відбулося фактично» і всього лише один раз. Окрім того, в слові «експериментальний» закладене якесь подвійне розуміння: з одного боку – натяк на різновид експерименту, який усе ще використовується у природничих науках (від якого історики зараз схильні дистанціюватися), а з іншого, – нагадування про загальний релятивізм, який відкриває історикам простір для суб'єктивізму. На справді ж, на думку Ревеля, не коректні ні та, ні інше посилення. Усі ці розмови щодо експериментування – не більше, ніж засіб нагадування історикам про необхідність чітко формулювати гіпотези, екзамінувати їх на внутрішню узгодженість, а потім вже перевіряти їх обґрунтованість емпірично – на підставі джерел. Побажання тривіальне, проте дуже часто таке, що випадає з поля зору дослідників.

Протягом 25-30 років об'єктом гострої полеміки, інколи – захоплення і дуже часто – критики була «нова економічна історія», що розвивалася в США. Особливо різким нападам піддавалося використання контрфактологічного аналізу. Зрозуміло, цей метод неможна вважати універсальним, якщо б навіть це і зробили спробу зробити; він корисний лише у їх випадках, коли доводиться працювати із джерелами (а, таким чином, – з масивами і рядками даних) – тут формалізація набуває певного сенсу. Тим не менш, цей метод має те значення, що надає чітко прописану форму традиційно імпліцитним процедурам, які, набуваючи експліцитного вигляду, здатні привести до значних результатів.

В останні роки можна знайти чимало обнадійливих свідчань того, що така робота проводиться. Піддаються критичній перевірці ідеї і методи, які описувалися як дещо само собою зрозуміле: ми бічили, що це вірно щодо глобальної і національної історії, вірно і до жанру біографії, подійної історії і

нарративу. У цілому ряду випадків проблематика і цілі напрямки, які піддаються перегляду, переживають відккат назад, а то і зовсім оголошуються старомодними і такими, що себе пережили. Сам факт повернення до роздумів над такими ткмами зовсім не означає, що історики зроблять саме так, як і раніше, і не свідчить про розчарування щодо того, що відбувається, як наслідком цього стане реабілітація колишніх переконань. На погляд Ревеля, нові настрої відбивають усвідомлений і вибір істориків, який полягає у намірах піддати переекзаменуванню основні робочі концепції і виявити, таким чином як ці концепції впливають на формування нашого власного мислення.

Гарною ілюстрацією до того, що було сказано може слугувати сьогоденні роздуми про складання соціальних ідентичностей – як груп, так і окремих особистостей – і про інтерпретації траєкторій і стратегій. Для прикладу, який свідчить про вплив італійської мікроісторії на французьку соціальну історію, наприклад, праця С. Керруті [66]. В ній, як і в багатьох інших працях, яскраво прослідковується вплив Е. П. Томпсона. Зараз акцент робиться на критичному деконструктивісьткому розборі традиційних аналітичних категорій. Такий підхід не тільки не привів до скептичного релятивізму, але і, навпаки, дав поштовх до аналізу класифікацій, які виникли у свій час в якості гіпотези, але поступово такі, що почали сприйматися в якості апіорної істини. В такій ревізії немає нічого умозрительного або теоретизуючого, того, що попереджало б фактичному «експериментальній» праці, вона нерозривно пов'язана із дослідженням як таким, починаючи від формулювання питань і закінчуючи пошуками стратегій для дослідження. В цьому плані сучасний рух залишається вірним емпіризму, який з самого початку став фіормовою маркою «Аналів», проте, можливо, що на сьогодні, цей емпіризм більш послідовний і критичний, ніж у минулому.

Таким чином, відповідно до французької історіографії, можна дати чітку відповідь на запитання, що змінилося в історії за останні не тільки півстоліття, а за століття в широкому розумінні: практично усе, починаючи від відносин між дисциплінами і закінчуючи цілями соціальної історії та методами

історичного дослідження. Проте, не дивлячись на багаточисельні ініціативи і дискусії щодо вибору істориків, вибір цей в своїй основі залишився незмінним: повернутися обличчям до праці в галузі історії і соціальних наук, цілеспрямовано і послідовно напрацьовувати категорії, які дозволяють концептуалізувати соціальне. І про це свідчить важливий момент, що у 1994 р. «Аннали» змінили свій підзаголовок: замість «Економіка, суспільство, цивілізація» – «Історія, соціальні науки», як зазначає Ж. Ревель.

ЖИТЕПАТҮПА

1. Pamian K. L'Heure des Annales. – Les Lieux de mémoire, v.2, pt. I. La National. Paris, 1986. P. 377-429.
1. Annales: économies, sociétés, civilisations. 1969. No. 24. P. 571.
2. Burk P. The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-89. Stanford, California. 1990. 152 p.
3. Burk P. The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-89. Stanford, California. 1990. 152 p.
4. Digeon C. La Crise allemande de la pensée française. Paris, 1959.
5. Keylor W. Academy and Community: The Foundation of the Historical Profession. Cambridge (Mass.), 1975.
6. Berdoulay V. La Formation de l'école française de géographie. Paris.1981.
7. The Sociological Domain: The Durkheimians and the Founding of French Socology. Ed. By Ph. Besnard. Yew York Press. 1983.
8. Simiand F. Méthode historique et sciences sociales. Paris. 1987.
9. Bloch M. Les Caracteres originaux de l'histoire rurale française. Paris. 1931.
10. Agulhon M. Vu des coulisses.- Essais d'ego-histoire. 1987. P. 9-59.
11. Braudel F. La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. Paris. 1949.
12. Braudel F. Position de l'histoire en 1950.-Ecrit sur l'yistoire. Paris, 1969. P. 15-38.
13. Braudel F. Histoire et sciences sociales: la longue durée. – Annales ESC, 1958, No. 13.
14. Chaunu H. Chaunu F. Séville et l'Atlantique (1504-1650). 12 vols. Paris, 1955-1960.
15. Daumar A., Furet F. Structures et relations sociales a Paris au XVI-XVII siecles. Paris. 1961.
16. Furet F. Le Quantitatif en Histoire. – L'Atelier de l'histoire. Paris, 1982, P. 53-72.

17. Perouas L. Le Diocèse de La Rochelle de 1648 à 1724: Sociologie et pastorale. Paris, 1964.
18. Vovelle M. Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Paris, 1971.
19. Perouas L. Le Diocèse de La Rochelle de 1648 à 1724: Sociologie et pastorale. Paris, 1964.
20. Vilar P. Une histoire en construction: Approche marxiste et problématiques conjoncturelles. Paris, 1982.
21. Baerael R. Une Croissance: La Basse-Provence rurale, 2 vols. Paris, 1960.
22. Renouvin P. Histoire des relations internationales. Paris, 1954.
23. Furet F., Richer D. La Révolution française, 2 vols, Paris, 1965-1966.
24. Soboul A. Les Sans-culottes parisiens en l'an II. Paris, 1958.
25. Penser la Révolution française. Paris, 1978, P.113-172.
26. Annales ESC.1958, No. 13. P.94-109.
27. Braudel F. Histoire et sciences sociales: la longue durée. – Ecrit sur l'histoire. 1969. P.41-83.
28. Braudel F. Histoire et sciences sociales: la longue durée. – Ecrit sur l'histoire. 1969. P.42.
29. Dosse F. Histoire du structuralisme, 2v. Paris, 1991-1992.
30. Lévis-Strauss C. Critères scientifiques dans les disciplines sociales et humaines. – Revue internationale des sciences sociales.1964. No. 16. P .579-597.
31. Lévis-Strauss C. La pensée sauvage. Paris, 1962. ch.9.
32. Febvre L. Les Historiens et la philosophie: leur histoire et la nôtre. – Combats pour l'histoire.Paris, 1956. P. 276-283.
33. Braudel F., Mondrou R. Trois Clefs pour comprendre la folie à l'âge classique. – Annales ESC.1962. No. 17. P. 761-772.
34. Burguière A. Histoire et structure. – Annales ESC, 1971. Vol. 26, Issue 3-4. P. i – vii.
35. Boche D. Les Historiens aujourd'hui: Remarques pour un débat. – Vingtième Siècle: Revue d'histoire.1986. No. 4. P. 3-20.

36. Roy Ladurie E. L' Histoire immobile. – Le Territoire de l'historien. Paris, 1973. P. 7-34.
37. Baylin B. Braudel's Geohistory. A Reconsideration. – Journal of Economic History. 1951. No. 11. P. 277-282.
38. Hexter J. H. Fernand Braudel and the "Monde Braudellien". – Journal of Modern History. 1972. No. 44. P. 480-539.
39. Agulhon M. Pénitents et franc-maçons de l'ancienne Provence. Paris, 1968.
40. Postwar French Thought. V. 1. French Past Construction History. Ed. by J. Revel and L. Hunt. New York, 1995.
41. Wachtel N. Le Retour des ancêtres, Paris, 1991.
42. Le Travail et ses représentations. Paris, 1984.
43. Le Carnaval du ruman. Paris, 1979.
44. Herlihy D., Klapisch Chr. Les Toscans et leurs familles: Une étude du "catasto" florentin de 1427. // Histories: French Constructions of the Past. Ed. by J. Revel and L. Hunt. New York, 1995. P. 329-332.
45. Dosse F. L'Histoire en miettes: Des Annales à la "nouvelle histoire". Paris, 1987.
46. Revel J. Histoire et sciences sociales: Les paradigmes des "Annales". – Annales ESC, 1979. No. 34. P. 1360-1376.
47. Stone L. The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History. – Past and Present. 1979. No. 85, P. 3-24.
48. Ginzburg C. Spie: radici di un paradigma indiziario. – Crisi della ragione: nuovi modelli nel rapporto tra sapere e attività umana. Turin, 1979. P. 56-106.
49. Perrot J.-C. Génèse d'une ville moderne. Caen au XVIII siècle. 2 v. Paris, 1975.
50. Histoire et sciences sociales: Un tournant critique? – Annales ESC, 1988. No. 43. P. 291-293.
51. Bourdieu P. La Distinction. Paris, 1979.

52. Levi G. Le pouvoir au village. Histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle. Paris, 1989. P. 1-XXXII.
53. Revel J. Micro-analyse et construction du social. – La Construction du social. Ed. by J. Revel. Paris, 1996.
54. Gaucher M., Swain G. La Pratique de l'esprit humain: l'institution asilaire et la revolution démocratique. Paris, 1980.
55. Foucault V. La Poussiere et la nuage. – L'Impossible prison. Ed. pur M. Perrot. Paris, 1980.
56. Ricoeur P. Temps et récit, Paris, 1983.
57. Passeron J.-C. Le Raisonnement sociologique: l'espace non-popperien du raisonnement naturel. Paris, 1991.
58. Chartier R. Histoire de l'édition française, 4v. Ed. par R. Chartier et H.-J. Martin. Paris, 1981-1986.
59. Lepetit B. Urban History in France: Twenty Years of Research. – European Urban History: Prospect and Retrospect. Ed. by R. Rodger. London, 1993. P. 567.
60. Histoire des femmes on occident, 5v. Paris, 1991-1992.
61. Furet F. Pencer la Révolution française. Paris, 1978.
62. Rousso H. Le Syndrome de Vichy de 1944 a nos jours. Paris, 1987.
63. Nora P. Entre Mémoires et histoire (Introduction). – Les Lieux de memoire. V.I. La République. Ed. par P. Nora. Paris. 1984. P. XXVII-XLII.
64. Braudel F. L'ientité de la France. 2v. Paris, 1986.
65. Cerrutti S. La Ville et les métiers: Naissance d'un langage corporatif (Yurin, XVII-XVIII sie cies). Paris, 1990.

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Обґрунтування хронологічних меж історіографічного дослідження...	5
2. Історія трансформації французької історичної науки.....	8
3. Повоєнне відновлення і відродження Франції.....	21
4. Трансформація змісту школи «Анналів».....	30
5. Пошуки стандартів наукового дослідження.....	38
6. Мета програми «Анналів».....	43
Післямова	77
Література	82

Навчальне видання

Е. М. Кучменко

**З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАУК
НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКТИВНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ
ШКОЛИ «АННАЛІВ» ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(Історіографічний огляд)**

Монографія

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – О. В. Борщ

Книга друкується в авторському редагуванні.

Підписано до друку 27.01.26 р.	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Times	Обл.-вид. арк. 4,27	Електронне вид-ня
Замовлення № 07	Ум. друк. арк. 5,05	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
(04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.